

HASZNOS TUDNIVALÓK

Dr SZELENYI ÖDÖN

AZ ELSŐ MAGYAR MUNKÁSPEDAGÓGUS

TESSEDIK SÁMUEL ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

LAMPEL R. (WODIANER F. ES FIAI) R. T.

I. Bevezetés.

Széchenyi István grófnak híres jóslata, hogy «Magyarország nem volt, hanem lesz», még ma sem valósult meg teljesen. A magyar nemzet óriásit haladt azóta, hogy é jelentős szózat elhangzott (1830), de azért még ma sem oly gazdag, oly hatalmas, oly művelt, aminőnek lennie kellene és aminőnek minden lelkes hazafi óhajtja. Ennek oka mindenekelőtt az, hogy nem fogadtuk meg mindenben Széchenyi tanácsait 1848-ban, de még 1867-ben sem. Tudjuk, hogy Széchenyi időrendben egészen határozottan elébe helyezte közgazdasági viszonyaink fejlesztését a közjogi és közművelődési kérdések, fejlesztésénél, más szóval az ő jelszava az volt, előbb legyünk gazdagok és aztán leszünk szabadok (Ausztriától) és műveltek is. De nem úgy történt. Mikor 1867-ben a kiegyezés után önállóan kezdtünk berendezkedni, a nevelésügyi kérdések felkarolását a közgazdasági kérdések elébe tettük, iskolaügyünk ennek következtében nagyszerűen fellendült és még a külföld elismerését is kivívta, politikailag is mindjobban megerősödünk és sok irányban szerencsésen továbbfejlesztettük Deák Ferenc hagyományait, de azért egy baj még mindig felüti a fejét és azon a magyar kormányok legnemesebb törekvései sem tudtak segíteni és ez az, hogy «szegények vagyunk és szegények maradtunk.» De tévedne az, aki azt hinné, hogy e nagy hiány egyetlen kútfeje az, hogy nem követtük hiven Széchenyi nyomdokait, hogy az egymásután következett minisztériumok nem karolták fel elég eréllyel a közgazdasági kérdéseket és nem követtek el mindent a nemzet vagyonosodása érdekében. Be kell vallanunk, ha méltányosak akarunk lenni, hogy ha nem is tartották meg a Széchenyitől kijelölt sorrendet, de azért igen sok üdvös intézkedés történt a gazdasági élet három tényezője a földművelés, ipar és kereskedelem felvirágoztatására; azért annak fő okát, hogy mégsem állunk

ott, ahol más nemzetek állanak, saját magunkban, bizonyos hibáinkban, fogyatkozásainkban, előítéleteinkben kell keresnünk. Ha azt látjuk, hogy a természeti kincsekkel dúsan megáldott hazánkban a földművelés még mindig nem áll a fejlődésnek azon a magaslatán, amelyre okszerű munkával fölemelkednie kellene; ha azt tapasztaljuk, hogy az újabb világhiállítások tanúbizonyságot tettek a magyar ipar képességéről és hogy az ennek dacára, állami segítséggel sem tudott kellő terjedelemben kifejlődni, ha azt látjuk, hogy a kereskedelmünk legújabbban szépen fellendült ugyan úgy, hogy ma-holnap bekapaszkodik az egész világot áthálózó forgalomba és a nemzet részéről mégsem találja meg azt a támogatást és elismerést, melyet megérdemelne, akkor itt egy oly jelenséggel állunk szemben, melynek okai nem egyedül az államhatalomnak, a törvényhozásnak esetleg meg nem felelő intézkedéseiben, hanem sokkal inkább a nemzet lelkében, jellemtulajdonságaiban gyökereznek.

Egy szóval mondom meg, amire gondolok. A praktikus a gyakorlati szellem, a közgazdasági érzék hiánya az oka annak, hogy a magyar ember még mindig nem bírja magát oly jól, mint a körülményei engednék.

A honfoglaló magyarság főfoglalkozása – mint tudjuk – az állattenyésztés volt, csak itt, az új hazában veszi át a vezető szerepet a *földművelés* és ma már az ország lakosságának háromnegyed része őstermelő. Arról most nem szólok, hogy mezőgazdaságunknak szembetűnő baja, «kevés kézben aránytalanul sok birtok, sok kézben aránytalanul kevés», de bizonyos, hogy ezen százados foglalkozását a kitűnő tehetségű, józan eszű magyar gazda még mindig nem emelte a legnagyobb virágzásra. Még sok helyütt ősdi gazdálkodás folyik, mikor vagy ki nem tapasztalják a talaj termékenységét, vagy «rabló gazdaságot» folytatnak, midőn pl. háromszor egymásután következő gabonatermeléssel kihasználják, kimerítik a földet. És igen gyakran kárbavész minden fáradság, melylyel hozzáértő emberek a makacs gazdát helyesebb gazdálkodási rendszerre próbálják rávenni.

Úgy vagyunk a jó anyafölddel, mint a háládatlan, tékozló örökösök, akik beleülnek az örökségbe, de édes-keveset tesznek, hogy az örökséget munkájukkal gyarapítsák, sőt e helyett még a meglévőt is elfogyasztják.

De nemcsak ez a hibánk, hanem egyéb is. Mezőgazdasági termelésünk ma is jóformán a szemtermelésr szorítkozik, vagyis a búza-és gabonaneműekre és meglehetősen elhanyagolja a jövedelmezőbb gyümölcs-, zöldség- és takarmánytermelést, így pl. a főzelék- és zöldségtermelést sok helyen átengedik a bevándorlott élelmes bolgároknak. Csak lassan tűnik el a nép furcsa felfogása a gyümölcsfáról és annak terméséről «hogya a fa magától nő, annak nem kell gondját viselni, a gyümölcs, pedig «mindenkié». E tekintetben lassan-lassan javul a helyzet, de még sokáig fog tartani, míg uralkodóvá lesz az a nézet, hogy nem az egyoldalú, hanem a sokoldalú (gabonafélék, gyümölcsstermés, zöldség stb.) gazdasági rendszer emeli igazán a jólétet és növeli a jövedelmet.

Mindez az igazi közgazdasági érzék hiányára mutat a mezőgazdaság terén, de megnyilvánul ez még nagyobb mértékben má\$ irányban is. Mi még mindég jogász-, hivatalnok-nemzet vagyunk, melynek körében azért ver oly nehezen gyökeret az *ipar* és *kereskedelem*, mert igen-igen sokan nem tartják úri foglalkozásnak. Innen a hallatlan és szerencsétlen tóduíása a magyar ifjúságnak a merőben improduktív pályákra (a hivatalnok, «lateiner» pályákra szemben az ipari és kereskedői életpályákkal). Nem becsülik, sőt lenézik nálunk a tisztas munkát, nem látják be, hogy az iparos ma nem okvetlenül a kérgestenyerű, koromülte arcú kézműves, hanem a kor színvonalán álló művelt honpolgár, aki ép úgy, sőt nagyobb eredménnyel szolgálja a hazáját, mint az újdivatú ruhába bújt, de sokszor anyagi gondokkal küzdő hivatalnokember. Sok szülő attól tart, hogy a mesterség lealacsonyítja a családot, és azért csak végső menedékként engedi meg, hogy a tudós pályán nem boldoguló fiok «lealázkodjék a kalapácshoz és rőfhöz». Végzetes balítélet ez, amelyet az egész nemzet gazdasági élete érez meg. Bizony-bizony addig nem lesz virágzó iparunk és kereskedelmünk, míg ezt a téves felfogást ki nem irtjuk népünk lelkéből!

Valljuk meg, ma az iparosság csak elméletben képezi a tisztelet tárgyát minálunk. A legjobbak fölismerik az ipar fontos hivatását, de csak kevesen bírnak iránta igazi érzéssel. Ha a mezőgazdaság terén minden eszközzel arra kell törekednünk, hogy fölvilágosítsuk a népet az okszerű és célszerű gazdálkodás új módjairól, úgy itt mindenekelőtt az *iparosság*

szellemét kell terjesztenünk és minden alkalmat megragadnunk annak kimutatására, hogy nemcsak a földművelés úri foglalkozás (a hivatalnokpálya mellett), hanem az ipar is.

Persze ez könnyen nem fog menni. Mert a magyar ember nemcsak lenézi az iparos foglalkozást, de nincs is hozzá igazi kedve.

Kitűnő tudósunk, Herman Ottó, a magyar nép egyik legjobb ismerője, azt írja egyik munkájában: «A magyar a folytonos, iparkodó munkának nem embere. Neki fohászkodik ugyan és ekkor nagyot végez; de azután nagyokat pihen és álmodozik. Ezért a magyar nem is hajlik a folytonos munkával szerző, alkotó iparra és kereskedésre; ha rákényszerült menekülni iparkodik az anyaföldre, a halas vízhez, ahol szemlélődő, sokszor a restségig érő hajlamát kielégítheti.»

Hát bizony, a magyar iparos ritkán igazi iparos. Ha mestersége segítségével kissé megszedte magát, inkább földet vesz, semhogy a maga iparágának a fejlesztésére, fokozására fordítaná megtakarított pénzét.

Bizony egy ponton sem nyilvánul oly feltűnően a magyar ember természetében rejlő fogékonytalanság a közgazdasági érdekek iránt, mint az ipar jelentősége iránti érzéketlenségében.

A mezőgazdasági érdekeket még ma is számtalanszor szembeállítják az ipar érdekeivel és mivel azt hiszik, hogy Magyarországnak minden időben östermelő államnak kell maradnia, előnyöket követelnek a mezőgazdaság részére azzal az okoskodással, hogy az ipar emelése által csak egynehány ezer ember gazdagodik a nép millióinak a rovására! Azt hiszik, hogy a föld arra képesíti birtokosát, hogy munka nélkül, úri módon megélhessen és hogy az állam elsőrendű kötelessége, azt lehetővé tenni, holott a szomszéd államok népei véres verejtékkel új jövedelmi forrásokat is igyekeznek nyitni, mert ma már kizárólagosan mezőgazdaságból élő állam nem állhat fönn.

Érthető tehát, hogy az ipar fejlesztése nem jelenti a létező termelési ágaknak bármilyen csorbítását, hanem ellenkezőleg jelenti a nemzet vagyonszerző-képességének fokozását.

A dolog úgy áll (amint egy kiváló nemzetgazdaságtani írónk, néhai Mudrony Soma megírta), hogy amíg Magyarország kizárólag mezőgazdasági állam volt, tulajdonképp. az országnak

csak felerésze, t. i. az, mely mezőgazdaságra alkalmas, termelt egész erővel, míg a másik fele úgyszólván ezen termelés morzsáiból élőködött, az országnak tehát egyik fele állította elő az összes javakat, melyekből az egész ország táplálkozott; de az országnak ezen tevékeny fele is csak az év egyik felében termelt. Már most világos, hogy az ipar meghonosításával az egész ország az év egész folyamában fog termelni, a nemzet vagyonszerző tevékenysége tehát meg lesz kétszeresre. Hazánk szellemi és anyagi előhaladásának, vagyonosodásának az alapját ezentúl tehát nem lehet kizárólag a mezőgazdaság és földművelés különböző ágainak emelésében és a nyerstermelés szaporításában keresni, hanem ép úgy a beiipar fejlesztésében, melynek feladata a nyerstermékek feldolgozása. Fejleszteni kell pedig a kisipart, háziipart, gyáripart egyaránt, illetőleg nevelni népünkben az iparos szellemet, mert egyedül a mezőgazdaságból országunk lakossága nem tud többé megélni. Ha pl. a felföldi népnek a sovány talaj művelése mellett a háziipari tevékenységből mellékkeresete volna, akkor nem kellene kivándorolnia. De az alföldi népnek is, mely jelenleg többnyire a nyári időszak alatt szerzett keresményéből él, télire ipari mellékfoglalkozásra kellene alkalmat keresnie. Teljesen igaza van egy amerikai közgazdának, hogy oly ország, melynek kivitele kizárólag mezőgazdasági termékekből áll, előbb-utóbb embereket lesz kénytelen exportálni. Kinek nem jutna eszébe a mi kivándorlásunk, mely évenként annyi munkáskéztől fosztja meg hazánkat. Egy erős, széles terjedelmű ipar ennek a kivándorlásnak nagyrészt útját állana!

Ideje tehát, hogy lemondjunk arról a dicsőségről, hogy Európa gabonatarának, Európa Kánaánjának nevezzenek. Meg kell mutatnunk, hogy nemcsak a földművelés, hanem az ipar terén is meg tudjuk állni a helyünket. Közismert dolog, hogy Amerikában a mezőgazdasági kivándorlók túlnyomó része iparossá vedlik át, de ha ott nem restellik embereink az ipari munkát, miért vonakodnak tőle hazájukban?

Bizony, egy kis egészséges *amerikanizmus*, mely minden tisztességes munkát megbecsül, nagyon is elkelne nálunk. A Hazai ipar emelése immár hangos jelszóvá lett és tagadhatatlan, hogy a kormány és a törvényhozás sokat tett már ez irányban. Azért a magyar társadalomtól is azt kell követel-

nünk, hogy szakítson előítéletével és vigye az ipari foglalkozások tiszteletét és megbecsülését a köztudatba, mert csak, ha mindenki tisztában van az ipar jelentőségével, csak akkor lehet sikeresen megvívni azt a harcot, mely minden művelt nemzetnél az anyagi jólétért folyik. Az angol, a német népben sem volt meg mindig az ipari és kereskedelmi tehetség, de beletanult. Nekünk is meg kell tanulnunk, ha azt akarjuk, hogy a művelt államokkal versenyezhesünk. Es ki kell emelnünk azt is, hogy az ipar fejlesztése már azért is szükséges, mert nemcsak a nemzeti vagyont, de a nemzeti közműveltséget is emeli. Ha összehasonlítjuk a mezőgazdasági munkást az ipari munkással, akkor azt tapasztaljuk, hogy a mezőgazdaság az egyéneknek csak alacsonyabb erőit veszi igénybe, az ipari foglalkozás ellenben a magasabb, értékesebb tehetségeit is kiképzzi, amivel ismét az egész nemzet termelőképességét hatalmasan fokozhatja.

És világos, hogy a gazdasági élet tökéletességéhez, mely ismét a szellemi haladásunk az alapja nagyon szükséges a *kereskedelem* is. A kereskedelem az állami életben az, ami az emberi testben a vérkeringés, mely a szükséges táplálékot a test minden részébe elviszi. Enélkül sem lehet jómódú egy nép sem, mert mindegyik rá van szorulva arra, hogy a nyersárúk is az ipar termelte javak okszerűen kicseréltesse. Ez a belső kereskedelem, de ehhez hozzá kell járulnia a külső kereskedelemnek, mely az egyes államok terményeinek a kicserélődését teszi lehetővé.

Azt már tudjuk, hogy ennek a külső kereskedelemnek nálunk nemcsak nyerstermékek kivitelére és külföldi iparcikkek behozatalára kell szorítkoznia, hanem kapcsolatban kell állnia az iparral is, amint általában a mélyebb megfontolás arról győz meg, hogy e három gazdasági ág (őstermelés, ipar, kereskedelem) nem ellensége, hanem támogatója, kiegészítője egymásnak. Ezért, ha megkívántuk az iparos szellem fejlesztését, hasonlóan meg kell követelnünk a kereskedői szellemnek a felélesztését, mert a kereskedőnek is megvan a maga fontos szerepe a nemzet háztartásában. E téren is még sok a kívánni való minálunk. Hegedűs Sándor egyik felolvasásában érdekesen fejtegette, hogy a kereskedőnél az üzleti szellemem kívül két érzésnek kell kifejlődnie. Az egyik a firma, a cég szeretete, az a vágy, hogy a firma változatlan leszár-

mazásban hosszú időn át fönmaradjon, a másik a testületi szellem. Mindkét irányban nálunk legújabbán biztató jelek mutatkoznak, de azért sok teendője van a nevelésnek e téren is.

És most álljunk meg egy percre. Azt, amit eddig előadtunk (jobbára kiváló hazai írók Rombauer, Mudrony, Galgóczy, Gaál stb. nyomán), részint tények, részint kívánalmak a jelenre és a jövőre. Széchenyi azt akarta, hogy jusson el a magyarság a gazdaságilag lehető legmagasabb fokra. Ezt a fokot azonban maiglan sem érte el nemzetünk, az ige tehát még mindig nem vált testté. Bárha Széchenyi óta igen sok történt a nemzet emelésére, de még nem történt meg minden ahhoz, hogy Magyarország az a mintaállam legyen Kelet-európában, aminőnek legnagyobb fiai megálmodták. És, hogy nem történhetett meg minden, annak oka, mint láttuk, nagyrészt magának a magyarságnak bizonyos tulajdonságaiban rejlik. Még mindig látjuk, hogy a nemzet zöme ma sem eléggé demokrata, sem pedig eléggé praktikus; még mindig nincsen elég érzeke a gazdasági élet kérdései, a gazdasági ágak összefüggése, a produktív életpályák jelentősége iránt. Ez a sajátosság pedig nem változhatik meg a kormány külső intézkedései és rendeletei révén, *hanem egyedül népünk gondolkodód és életmódjának módosulásával*. Ez tehát kiválólag a nevelésnek a kérdése, oly nevelésé, mely nemcsak az iskolákra hanem az egész társadalomra hárul. De ezen gyakorlatias és szociális nevelésnek természetesen nem szabad lelketlen pénzembereket formálnia, hanem a szellemi és fizikai munkásokat, mint a nemzeti termelés egyformán szükséges tényezőit, egymás megbecsülésére fogja tanítani, a szorgalom, takarékosság, előzékenység és hasonló erények nevelése által pedig a társadalom tagjainak erkölcsi színvonalát is emelni fogja. Szemei elé lehet állítani népünknek a gazdagságot, de csak mint eszközt magasabb célokra. Meg kell értetni vele, hogy a pénz nem magáért értékes, hanem azért, mert alapja a szellemi és erkölcsi haladásnak. A pénz építi a művészet és tudomány palotáit,- enyhíti embertársaink nyomorát és emeli az emberbaráti intézmények egész sorát.

És most fordítsuk tekintetünket a jelenből és jövőből a múltba! Széchenyi vasakarata terelte egy időre az új és helyes útra gazdasági életünket és vele a nemzet tevékenységét. De

háládatlanság volna részünkről, ha megfedkeznenk azokról, akik Széchenyi útját egyengették és ő előtte az alvó nemzetnek egyes rétegeit élesztgetni igyekeztek.

E nagyérdemű úttörők közé tartozott az a férfiú is, kinek nevét e kis munka homlokára írtuk: *Tessedik Sámuel*, szarvasi evang. lelkész. Ma-holnap száz éve, hogy porlad a szarvasi temetőben és síremlékét a feledékenység homoka mindjobban beborítja. Pedig nemcsak lelkipásztor volt a javából, hanem a mezőgazdaság javításának, a magyar ipar fejlesztésének lánglelkű apostola, az okszerű gazdasági szakműveltség előharcosa, jeles nemzetgazdaságtani író és az első magyarországi gazdasági és ipari tanintézetnek a megalapítója, röviden majd mindannak a szószólója, amiről az előző lapokon írtunk. Mindezért megérdemli, hogy a hálás utódok ne csak kegyelettel újítsák meg az emlékezetét, hanem példájából buzdítást is merítsenek az alkotásra és hasznos tevékenységre. Eletének és tetteinek rövid felsorolása pedig azt is be fogja igazolni, hogy a munka és szorgalom eme példányképe méltó helyet foglal el az «Iparosok Olvasótára»-ban is.

Közeledjünk tehát kegyelettel e ritka férfi szelleméhez. Igyekezzünk behatolni munkakörébe és akkor csodálattal fogjuk észrevenni, hogy azok az eszmék, melyek megvalósításáért Széchenyi óta annyi jelesünk szóval és írásban küzdött, már az ő lelkében is éltek és a neki jutott helyen végtelen szorgalommal dolgozott azok életbeléptetéseért. Hogy nem sikerült minden úgy, ahogy ő akarta, nem az ő hibája, hanem részben a korviszonyoké, részben az embereké. Alkotásai porba hulltak, de munkás életével örök emléket állított magának.

Emlékezzünk tehát régiokról. Szálljunk vissza Mária Terézia korába, mert az ő uralkodása idejében indul meg és I. Ferenc alatt ér véget Tessedik földi pályafutása.

II. Tessedik Sámuel életének főbb mozzanatai.

Tessedik Sámuel (nevét így is írták: Theschedik) 1742 április 20-án született Albertiben (Pest megyében), ahol apja evang. lelkész volt. Anyja Lang Erzsébet, pozsonyi leány volt. Nagyszülei Cseh- és Morvaországból vándoroltak be és iparo-

sok voltak. Talán azóta volt a munka a Tessedik-család jel-szava, sőt több: élete.

Hősünk maga meséli, hogy szülei már legzsengőbb korában kerti munkához szoktatták és ezzel oly nagy kedvet ébresztettek benne a kertészet és gazdaság iránt, hogy azokat egész életén át szenvedéllyel űzte. Íme, már a gyermekkorban megcsendül az az akkord, mely Tessediket egész életén kíséri. Hét éves korában atyja meghalt és a kis fiú anyjával Pozsonyba költözött. Itt végezte gimnázialis tanulmányait és folytatta hasznos kedvteléseit.

Az iskolai oktatás a kitűnő gyakorlati érzékkel bíró ifjút azonban nem elégítette ki. A tudós szellem, mely az iskolában uralkodott, csupa olyat nyújtott a tanulóknak, minek semmi hasznát sem látták az életben. Ehhez járult a gépies eljárás mely mindig elméleti ismereteket közölt és nem adott alkalmat az önálló gondolkozásra és szabad vizsgálódásra. Végül észrevette azt is, hogy az iskolák nincsenek tekintettel a különböző életpályákra, hanem egyforma tudós, latinos műveltséget adnak mindenkinek. Így tehát már akkor megfogant a lelkében egy a nép számára való teljesen gyakorlati iskola terve. De ha nem is folyt a tanítás mindig az ő szája-íze szerint, tanárai iránt mégis tisztelettel viseltetett és a pozsonyi ev. gimnáziumnak akkoriban hírneves tanára Sztrecskó György különösen nagy hatással volt reá, mert nemcsak szavakat, hanem tárgyakat is tanított, vagyis nemcsak a klasszikus {latin és görög} nyelv megtanulására helyezett súlyt, hanem arra is, hogy növendékei értékes ismeretekben, erkölcsben és vallásosságban gyarapodjanak. Tessediket a hajlama azonban inkább a reális, azaz a természettudományi tárgyak felé vonzotta, különösen «A beszélő állatok» című könyv keltette fel érdeklődését, míg az, amit e tárgykörből az iskolában hallott, merő elmélkedés volt. Egyik tanára zokon is vette természet-tani és gazdasági tanulmányait és arra intette, hogy inkább logikát tanuljon. Csakhogy az akkori logika (gondolkodástan) épenséggel nem felelt meg hősünknek, aki nem akart ítélni és vitatkozni oly dolgokról, melyeket nem láthatott és nem ismerhetett. Üres betűrágásnak tartotta. Anyja tanácsára később házi nevelői állást vállalt több pozsonyi polgári családnál és ezen minőségében is sok emberismeretre és nevelési tapasztalatra tett szert.

Az ifjú, akire nézve mint maga meséli, gyötrelem volt, hogy 3-4 órát kellett egyfolytában az iskolában ülnie és aki fázott a könyv nélkül való tanulástól, csupa hasznos időtöltést keresett magának. A zajos multságoknak és időrabló szórakozásoknak sohasem volt barátja, a kártyától egyenesen irtózott, de szorgalmasan üzte a labdajátékot és, a furulyázást. Olvasott hasznos könyveket, pl. Gellert munkáit, de még többet gondolkozott, vizsgálódott, megfigyelt,

Hogy a magyar nyelvben és magasabb tudományokban tökéletesítse magát, elment *Debreczenbe*, melynek híres református főiskolájában hittudományt, egyháztörténelmet és természettudományt tanult és hol egy évig a kollégium jótéteményét is élvezte. Azután Tokajon, Kassán, Eperjesen, Lőcsén, Késmárkon, Besztercebányán, Körmöczbányán és Selmecezen keresztül, többnyire gyalogszerrel visszatért Pozsonyba.

1763-ban tanulmányainak befejezése végett elindult Németországba és beiratkozott az *erlangeni* egyetemre, ahol a hittudományon és bölcsészeten kívül természet- és orvostudományt is hallgatott. El volt határozva, hogy papi pályára lép, de ez a szándéka sem bírta előszeretétét a reális tudományok iránt lelohasztani.

Két évet töltött Erlangenben, de azután fölkerekedett hogy más egyetemeket is meglátogasson. Megfordult Jenában, Lipcsében, Halléban és Berlinben. Útjában éles megfigyelőképessége mindenütt nagy hasznára vált és ha valami nagy alkotást látott valahol, azonnal arra gondolt, hogyan lehetne azt hazájában megvalósítani.

Így Halléban a Francke-féle nagyszerű árvaház ragadta meg figyelmét, mint annak ékesen szóló tanúbizonysága, hogy mire képes egyetlen embernek 1-ankadatlan buzgósága. Jenában a helyes vízszabályozást bámulta meg, az emberi élelmességet, mely egyszerű gát művelése által nagyszerű gépezetet hajtó vízerőhöz tud jutni; és ugyanitt megfigyelte azt is, hogy mily nagy darab földet lehet vízmentesíteni, illetőleg mesterséges kiöntés által termővé tenni. Berlinben órák hosszáig szemlélte, hogyan szállítják a csinos csatornákon kevésembererővel a legnehezebb árucikkeket. A berlini és charlottenburgi árnyékos parkok pedig a tiszavidéki pusztákat juttatták eszébe, ahol sokszor napi járásra sincsen enyhetadó fa. Ez útjában fogamzott meg benne az a sok terv, melyekkel

hazája elmaradott állapotján segíteni kívánt: a csatornaépítés, a folyók és mocsarak szabályozása és helyesebb felhasználása, a homokpusztáknak fákkal való beültetése és sok egyéb. Tele volt csupa nemes becsvággal és ezért alig várta, hogy hazakerüljön és látottakat és hallottakat drága hazája számára gyümölcsöztesse.

Hazatérve Szarvasra ment hitjelöltnek főleg azért, hogy a már némileg elfelejtett tót nyelvet újra megtanulja. Első papi állomása aztán Surány volt Nógrád megyében Sréter György kastélyában. Innen került arra a helyre, mely nevével és működésével elválhatatlanul egybeforrott: *Szarvasra*. Az első benyomás itt nagyon leverő volt. Elhanyagolt, túrhetetlen állapotokat talált úgy a társadalomban, mint az egyháznál és iskoláknál. Más ember talán megszökött volna innen vagy mindent a régiben hagyott volna; ő ellenben vasszorgalommal hozzálátott, hogy az égbekiáltó hiányokon segítsen.

Végtelen sok anyagi, erkölcsi és szellemi nyomorúságot látott maga körül. Úgy találta, hogy a szarvasi nép zöme tudatlan, együgyű, teli babonával és előítélettel, bizalmatlan minden üdvös újítás iránt. Papi működése bő alkalmat szolgáltatott neki arra, hogy híveivel érintkezzék és őket oktassa. Meg is állotta helyét emberül. Mindent elkövetett az igazi tettekben megnyilvánuló vallásosság megerősítésére, hívei erkölcsi felfogásának javítására, társadalmi állapotuk emelésére, sok babonaságuk és káros szokásuk kiirtására. Gazdasági és egészségügyi kérdésekben tettel és tanáccsal szolgált nekik és nem volt istentisztelet, reggeli könyörgés, fölolvasás, beteglátogatás, melyről okulás nélkül bocsátotta volna el őket.

Fáradozása nem is volt hiábavaló. Mindazonáltal hamar átlátta, hogy az öregeket már nehéz, sőt lehetetlen egészen meghajlítani és ezért főtörekvését odafordította, hogy az ifjúságot nyerje meg az új szellemnek. Megszerezte saját költségén a kitűnőbb külföldi neveléstani műveket és odaadta a szarvasi tanítóknak olvasás végett, hogy jobb módszer szerint tanítsanak, mert bizony a tanítók képzésével akkor senki sem törődött még, mindenki úgy tanított, ahogy akart és tudott. Majd maga szerkesztett egy olvasókönyvet (tót nyelven) a parasztgyermek számára, két kiváló néniét férfiú, Campe és Rochow példája szerint. *Campe* (1746-1818) gon-

dolt először arra, hogy a gyermekek kezébe egészen külön olvasókönyveket kell adni, melyek mindenben a gyermekek lelki világához, felfogóképességéhez alkalmazkodnak. *Rochow* (1734-1805) pedig nemesszívű földbirtokos volt Reckahnban (Poroszországban), ahol jobbágysági anyagi és szellemi nyomorúságán enyhíteni igyekezett saját költségén iskolákat alapított és azokat nemcsak felszerelte, hanem képzett tanítókkal és tankönyvekkel is ellátta. E két férfiú tevékenysége vonzó hatással volt Tessedikre, csakhogy az ő működése nyomában nem járt oly fényes siker ... A szarvasi tanítók nagyrésze maradi ember volt, csak kettő közülük igyekezett a jobbat akaró korszellem követelésének megfelelni.

Tessedik azonban makacsul továbbhaladt a maga útján és mivel az új nevelés elveinek a meglévő iskolákban teljes érvényt szerezni nem tudott, maga alapított új intézetet, még pedig *gyakorlati gazdasági és ipariskolát* («praktisch-ökonomisches Industrial-Institut») 1779-ben. A német filantropinisták vagy emberbarátok (Basedow, Campe, Salzmann stb.) nyomában járt, midőn csak közhasznú tárgyakat akart tanítani, tanítási eljárásában a szemléltetésre, a tanulók gyakorlati tevékenységére fordított nagy gondot és egyaránt ügyelt, növendékei egészségének a fenntartására, értelmének felvilágosítására és szívének nemesítésére. De nem volt pusztán utánzó, hanem jóval túl is ment az «emberbarátok» törekvésein, amiről alább lesz szó.

Tekintélye, hírneve mindinkább emelkedik. Midőn 1780-ban II. József császár az evangélikusoktól nyilatkozatot kívánt arra nézve, hogy vajjon hajlandók-e és mennyiben hajlandók követni a Mária Terézia királynőtől 1777-ben kiadott ún. Ratio educationis-t, vagyis a magyarországi iskolák számára készült új nevelési és tanulmányi rendszert, Tessedik is helyet kapott a kiküldött bizottságban.

Még nagyobb kitüntetés érte 1782-ben. II. József császár ugyanis, bár Tessedik minden hírverés nélkül dolgozott, éles szemével észrevette hézagpótló vállalatának a célját és ezért ez év szeptember 2-dikán Angyal József békésvármegyei alispán és Sztermenszky főjegyző útján legfelsőbb elismerését nyilvánította Tessediknek és úgy neki, mint feleségének Markovitz Teréziának, aki hű segítőtársa volt az intézet alapítása és vezetése körüli sokféle teendőknél, egy-egy arany gyűrűn

és vörös szalagon függő, 25 arany értékű érmet adatott át. Valóban Tessedik mindjárt az intézet fennállása első négy esztendejében úgy az oktatás, mint a gyermekek gyakorlati foglalkoztatásában és a mezőgazdasági kísérletezés terén oly meglepő eredményeket ért el, hogy intézetének híre nemcsak a hazában, hanem a külföldön is csakhamar ismeretessé vált és ő maga szinte európai szaktekintéllyé emelkedett.

II. József utódja II. Lipót egy bizottságot küldött ki Tessedik intézetének a megvizsgálására, majd pedig kihallgatáson fogadta az alapítót és e szavakat mondta: «Magyarország sohasem fog ily gyakorlati gazdasági és ipariskolák nélkül a többi művelt államok sorába emelkedhetni.» És mindennek ellenére, pár évvel II. Lipót halála után már hanyatlásnak indult az intézet, A 90-es évek végén föléledt, mikor a kormány szeme ismét ráterelődött. 1798 júl. 10-én (júl. 2-án?) királyi leirat rendelte el, «hogy ezen tanmódszer és az egész tanrendszer mind az egyetemen, mind a többi akadémián bevezetessék. Hogy pedig ezen gyakorlati gazdasági intézetnek haszna az ország más vidékein is szétterjedjen, Ő felségének kegyelmesen rendelni méltóztatott, hogy minden kerületből legajább egy tanítóságra készülő ifjú Szarvasra küldessék tanulás végett és ott T. S. igazgatása és tanítása mellett két évi gyakorlatról szóló bizonyítványt nyervén, a tanítói hivatalra minden más pályázók előtt alkalmaztassék.» A királytól pedig nemsokára reá dicsérő oklevelet és 26 arany értékű díszérmét kapott; végül ugyanez évben kézhezvette a jeni ásványtani tudóstársaság oklevelét. Erkölcsi elismerésben tehát bőven volt része, de anyagilag senki sem támogatta. Nem is tartott soká az intézet ezen másodvirágzása. Sok sikere irigyeket támasztott, újításai pedig ellenzékieskedést keltettek. Az ellenmozgalom saját egyháza kebelében indult meg. Ellenfele Boczkó Dániel szarvasi ev. lelkész veszedelmet látott Tessedik reális irányában és vele szemben minden alkalommal a nevelés humánus (latin és görög nyelvi és irodalmi) iránya mellett emelt szót. A szarvasiak pedig, akik nem egyszer tehernek érezték Tessedik erkölcsi szigorúságát, szívesen csatlakoztak ellenfeléhez. Boczkó pedig oly sikerrel vezette a harcot, hogy az 1802 május 19-én Szarvason tartott békébánáti esperességi közgyűlés egy latin iskolának valamely alföldi városban való felállítását határozta el, hogy az alföldi

protestánsok gyermekei ne legyenek kénytelenek távolabb fekvő iskolákat felkeresni. Így jött létre a mezőberényi ev. gimnázium (1802 november hóban), melyet 1834-ben Szarvakra helyeztek át, még pedig a Tessedik Sámuel által annyira kedvelt gazdasági intézet részére nagy költséggel épített emeletes iskolai helyiségbe.

A mezőberényi iskola felállítása halálos ítélet volt Tessedik gyakorlati irányú intézetére, mely 1806-ban végleg meg is szűnt. De ez nem volt az egyetlen csapás, amely érte, mert most majd minden oldalról támadt rá a rosszakarat, rágalom, irigység és maradiság. Mikor a szarvasi ev. templomot és feljebb említett iskolai épületet csupán előnyös pénzforgalom segítségével, tehát új adókiadás és külön gyűjtés nélkül fölépítette, csak azt érte el, hogy ellene fordultak az emberek. Gyanúba fogták, hogy kincset talált, mert nem tudták elképzelni, hogy honnan vette a sok pénzt; majd ismét zokon vették, hogy Pozsonyból hozatott mesterembereket a templom-építéshez. Kedves foglalkozását, a faültetést is gúnnyal és, rosszakarattal kísérték és szinte üldözték azt, aki Tessedik példáját követni merté. Megtörtént, hogy ellenségei hét bikát engedtek be Tessedik faiskolájába és gazdasági kertjébe és mikor panaszt tett, azt a választ kapta: ha nem ültetett volna fákat, akkor nem pusztíthatták volna el a bikák! De különösen nagy ellenérzést keltett a lakodalmak, keresztelések és temetésekkel kapcsolatos rossz szokások (dárídók) ellen indított mozgalma. Sőt személyét sem hagyták bánthatlanul.

Szemrehányással illették, hogyan ér rá ő, egy ily népes gyülekezetnek a papja annyifélével foglalkozni. Persze nem látták be, hogy azért volt minden munkára érkezése, mivel egy percig sem volt tétlen. Minthogy pedig gyakran könyvei mellett találták, úgy okoskodtak, hogy ő még mindig nem tanulta meg azt, amit tudnia kellene, hiszen tisztársai óraszámra ráérnek kényelmesen pipázgatni! Ily kicsinykedésekkel zaklatták azt a férfit, aki annyira fölöttük állott minden tekintetben!

Ő azonban egy percig sem csüggedt és boldogító megnyugvás volt számára, hogy családja tagjaiban, mint pl. úgy első, mint második feleségében (Markovitz Teréziának 1791-ben bekövetkezett halála után Lissowiny Karolinát vette el), mint

pedig gyermekeiben (összesen 18 gyermek apja volt, az első házasságából 13 származott, a másodikból 5, de köztük több mint a fele zsenge korban elhalt) megértő munkatársakra talált, akiket tehát mihelyt a megfelelő kort elérték, munkakörébe vont Tétlenséget a házánál soha meg nem túrt, amint ő maga folytonos tevékenységével a legjobb példával előljárt. Munka közben aztán el is felejtette a rosszakaró emberek bántalmait.

Legszívesebben gazdasági kísérleteken törte a fejét, pl. azon, mivel lehetne a szántóföld termőképességét emelni, hogyan lehetőleg sokféle hazai és külföldi terményt tenyésztene, mit *kell* tenni, hogy elemi csapások (jégeső, áradás, szárazság) esetén is elegendő takarmány- és élelemkészletünk lehessen. Foglalkozott a rétmíveléssel, olajnövények és lucernatermesztéssel, gyümölcskertészettel, vadoncok nemesítésével, selyemtenyésztéssel és megcáfolta azt a véleményt, mintha a szikes föld termelésre alkalmatlan volna. De nem magának, hanem írásoknak akart mindezzel használni. Ezért majd mindegyik tapasztalatáról, elért eredményéről munkát is írt (rendszerint német nyelven), szélesebb körök okulására. Többet közölök lefordítottak magyarra (a rétmívelés, a lucernatermesztés és gazdáról szólókat) is. Sokat fáradozott a falusi községi élet emelésén is és itt oly kérdéseket érint, melyek ma a «szociális kérdések» nevezete alatt közszájon forognak. Hogy csak egyet említsünk itt, rajta volt, hogy szegény embereknek (koldus, cigány stb.) munkaalkalmat szerezzen. A vénsőggel rendszeren az a tulajdonság jár, hogy az ember megköti magát és tovább nem akar haladni. Tessedik egy pillanatig sem vesztegelt egy helyen, folyton tanult, képezte magát és gyarapította elméleti és gyakorlati ismereteit. Igazán jó pap volt, mert holtig tanult.

Ezért tett még idősebb korában is utazásokat. 1790-ben megfordult a filantróp *Salzmann* jóhírű schnepfenthali nevelőintézetében, melyet vallásos és családi szellem hatott át és melyben a mezei és testi munkára, továbbá gazdasági ismeretek nyújtására is nagy gondot fordítottak. Fölkereste *Kupferzellt*, melynek paraszt lakosai Mayer Frigyes lelkész példás vezetése alatt csodalatos jólétre tettek szert, mely azonban épenséggel nem rontotta meg erkölcsüket. Ezen útjára Tessedik magával vitte feleségét és Sámuel nevű fiát is és ez utóbbit egy időre ott is hagyta Mayer lelkész

keze alatt. Ugyancsak első feleségéi és annak legidősebb leányát Ó-Budára küldte a selyemtenyészés és selyemfonás gyakorlati elsajátítására.

Ilyen és hasonló módon igyekezett hazájának minél több hasznot hajtani. És ha szaporodtak irigyei, szaporodott az elismerés is.

Az 1800-ban Pesten elhalt Nákó Miklós végrendeletében meghagyta, hogy *Nagy-Szentmiklóson* (Torontál megyében) egy gyakorlati gazdasági intézet állíttassék fel. A Pozsonyban székelő helytartótanács pedig Tessediket bízta meg a felállítandó tanintézet tantervének az elkészítésével. Az intézet meg is nyílt és nagy részben Tessedik szellemében működött A XIX. század 40-es és 50-es éveiben meglehetősen pangott, miért is majoros-gazdaképző-intézeté alakították át, ma pedig mint földműves-iskola létezik.

Hatással volt Tessedik a híres *Festetich György* gróf által 1797-ben alapított keszthelyi gazdasági tanintézetre («Georgikon») is, amennyiben a gróf az ő tapasztalatait és tanácsait előnyösen felhasználta, sőt az intézet igazgatóságával is megkínálta. Ez utóbbit a szerény szarvasi lelkész nem fogadta el, hanem írásban terjesztette elő javaslatait és így legalább megválasztották a «Georgikon» ülnökévé és működő tagjává.

Sőt még a külföld, nevezetesen Oroszország gazdasági ügyeinek a rendezésére is befolyt, amennyiben az orosz államtanácsos Jankovics Tódor arra kérte fel, hogy szarvasi intézetének lehetőleg részletes leírását s néhány okmányt küldjön fel Pétervárra. (1803.)

1805 június 16-án pedig az a kitüntetés érte, hogy József nádor meglátogatta intézetét és az azzal kapcsolatos gazdasági kertet. E nevezetes látogatásnak az volt a maradandó emléke, hogy Ferenc király Tessediket és családját nemesi rangra emeltette (1809 február 19.).

Nagy elégtételül szolgált az is, hogy az 1815. és 1816. évi pusztító árvízkor és az 1816 január hó 29. és 30-án 36 órán át tartott iszonyú vihar alkalmából csak ő neki volt jelentéktelenkára, mert kertjét gáttal vette volt körül, a vizet pedig kátyóvonalonban ásott árokkal elvezette. Erre nézve pedig maga jegyzi meg önéletírásában: «A gát romjai még most is (1819 április 5-én) láthatók azok megcáfolására, akik nem

akarják elhinni, mit tehet az emberi kéz és ész a veszedelem idején».

Azonban ő többször is megmutatta, hogyan lehet még a szerencsétlenségből a természeti csapásból okulni és abból hasznot húzni.

Még 1794-ben oly nagy hideg volt, hogy a kerti fák megrepedeztek. Erre az ő indítványára mindezeket a fákat kivágták és tégláégetésre fordították. E munkánál 50 ember kapott élelmet és emellett még az a hasznuk is volt, hogy a szőlők megtisztultak a sok rossz fától, miáltal a bor sokkal jobbá lett.

Bár máskor is követték volna az emberek az ő tanácsait!

Nagyon jellemző Tessedikre a következő eset is. 1812-ben 1800 ház égett le Debreczenben és ezer meg ezer ember jutott koldusbotra. Ennek hírére a mi emberünk fogta magát és könyöradomány helyett egy egész munkát küldött a debreceni városi tanácsnak e témáról: «Hogyan lehet az elégett vagy újonnan épülendő városok építésére egy oly alapot teremteni, melyet ne lehessen kimeríteni, de amely annál inkább növekedjék, minél többet és szilárdabban építenek?»

E munkában tüzetesen kifejtette, miképp lehet célszerű építkezéssel a tűzvészről megmenekülni és egész programot adott a tűzrendőri intézményről. Azonban ezzel a javaslatával is csak süket fülekre talált, Debreczenből visszaküldték munkálatát anélkül, hogy felhasználták volna.

Ilyen sokoldalú, ilyen fáradhatatlan, ilyen kifogyhatatlan az életrevaló eszmékben volt Tessedik egész hosszú életén keresztül. 50 éves papi jubileuma alkalmával önéletírásához fogott. E nevezetes évforduló tehát ránézve nem volt alkalom a hangos vígságokra, hanem a komoly magábaszállás, számotadás, öniszólás ideje.

Maga mondja, hogy azért jegyezte föl életének főbb mozzanatait és tetteit az utókor számára (1817–1819-ig), hogy amennyire lehet a *ferde megítélésének elejét vegyem*. És dicsőségére válik írónknak, hogy az önéletrajza nem öndicsőítés, hanem igaz tények felsorolása.

Ez utolsó években egyébként már megérezte az aggkor gyengeségeit is, különösen bántotta a tevékeny embert szemének az elhomályulása. De erős lelkét sem a testi bajok, sem a sok elszenvedett viszontagság nem törte meg. Tudta,

hogy ami neki nem sikerülhetett, egy jobb kor meg fogja valósítani. Maga írja: *«Én reméllem, az Isten megadja, hogy még óironton íá ki fognak kelni ama virágok, melyeknek magvait talán idő előtt, talán terméketlen földbe, jó remény fejében elvettem.»*

Az 1820-ik év végén (valószínűleg dec. 27-én) hajtotta fejét örök nyugalomra a derék lelkész, a kitűnő gazda, a fáradhatatlan író és lelkes nevelő, miután második felesége pár hónappal megelőzte a halálban.

Es most lássuk közelebbről, hogy mit akart és hogyan hajtotta végre nagyszabású terveit.

III. Tessedik elméleti nézetei.

Tessedik Sámuel igen sokat írt. Önéletírásában 144 különböző tárgyú értekezésre és elmélkedésre céloz. Ezek közül azonban igen sok kéziratban maradt és elkallódott, vagy csak nehezen hozzáférhető. Ha futólag áttekintjük műveinek a jegyzékét, úgy tetszik nekünk, hogy mindenről írt, hogy tehát szétforgácsolta erejét. A valóságban azonban úgy áll a dolog, hogy egész irodalmi működése és gyakorlati tevékenysége egy nagy célt szolgált: Magyarország népének, közelebbről az *Alföld földművelő népének anyagi, szellemi és erkölcsi emelését.*

Céltalan dolog volna összes nyomtatásban megjelent munkáit sorba ismertetni, és ez annál kevésbé szükséges, mert Tessedik inkább a tett, mint a szó embere, inkább gyakorlati mint írói tehetség. Ezért csak 2 munkát ragadunk ki a sok közül, főművét, melynek jellemző címe: *«A paraszt ember Magyarországon, micsoda és mi lehetne; egy jó rendbeszedett falunak rajzolatjával egyetemben Sámuel Theschedik által, most pedig németből magyarra fordította Kónyi János»* Pécsset, Engel János betűivel 1786, (a német eredeti 1784-ben jelent meg), és egy rövid értekezését az iparról e címmel: *A magyarországi ipar néhány akadályáról* és azok elhárításának lehető módjairól, különösen a Tisza vidékén. (Németül megjelent a Schedius-féle *«Zeitschrift von und für Ungern»* Ilik kötetében 1802.) E dolgozatokban megtaláljuk Tessedik főbb eszméit és eszményeit, vagyis azt, amit az életbe átvitt, vagy próbált átvinni és azt, amiről maga is sejt-

tette, hogy csak egy jobb jövő fogja megvalósítani. Es e művekből, de főleg az elsőből nemcsak Tessediket, nemcsak mint a mezőgazdaság javításának, a műipar fejlesztésének előharcosát ismerjük meg, hanem egyúttal Tessediket a nagy népnevelőt, a társadalmi, különösen a falusi élet gyökeres megújításának a szószólóját, akinek vizsga szeme mindenre kiterjed, amire a paraszt embernek szüksége van. Végül pedig az említett mű beható ismertetése azért is kívánatos, mert megismerteti velünk azt a kort, melyben Tessedik élt, megérteti velünk, hogy nagyot haladtunk azóta, de hogy még ma sem valósult meg minden úgy, ahogy Tessedik jámbor óhajként hangoztatta.

Amit a nagy Széchenyi később (1830-ban) a «Hitel»-ben oly ellentállhatatlan ékesszólással és az egész magyarságra vonatkoztatva fejtegetett, hogy t. i. a magyar ember miért nem bírja magát oly jól, mint a természettől annyira ma áldott Magyarhonban várni lehetne, azt vizsgálja a mi Tessedikünk az alföldi parasztemberre vonatkoztatva. Az alföldi *mezőgazda - özegényvágét* pedig a következő okokra vezeti vissza. 1. A gazdálkodás emelését célzó királyi rendeleteket a [»arasztt leg-többször hibásan érti, rosszul magyarázza és aztán egyáltalában nem, vagy rosszul követi. Mivel a falusi birák kellő műveltséggel nem rendelkeznek, a papok és tanítók dolga a népet ez irányban kioktatni.

Ezentúl pedig minden bíróválasztás alkalmával a királyi rendeletek summáját a nép jelenlétében fel kellene olvasni és megmagyarázni, hogy a bíró intézkedéseit önkénynek ne tekintsék. Végül a vármegye egyik tiszt viselőjét «gazdasági igazgatónak» kellene alkalmazni, hogy a gazdák érdekeit minden módon elősegítse és emellett a kormányi rendeletek végrehajtását ellenőrizze. Ez intézkedéssel vélte Tessedik a szegénység első okát eltüntetni. 2. A másik okot jó gazdasági iskolák hiányában találja Tessedik? Azt mondja, nem elég neveléstani műveket olvasni és a külföld új intézményeiért lelkesedni, hanem nálunk is hasonlókat kell létesíteni. Nagy szó ez, melynek jelentőségét csak akkor értjük, ha ismerjük e kor tanügyi viszonyait. Tudjuk, hogy a Mária Teréziától kiadott «Ratio educationis» (1777) magában foglalta a magyar oktatásügynek teljes rendezését az elemi iskoláktól fel az egyetemig, melyekbe rendet, új szellemei és jobb módszert

akart belevinni. Tessedik a maga részéről elismeréssel fogadta az új tanrendszert és II. Józsefnek erre vonatkozó intézkedéseit; örömmel látta az úgynevezett normális vágy mintaiskolák felállítását, melyek a polgári elem kiképzésére szolgáltak és egyúttal tanítóképzéssel is foglalkoztak, de kifogásolta, hogy a megjavított módszer mellett is csak kevésbé karolják fel a reáliákat, nem veszik figyelembe a falusi lakó-sokra nélkülözhetetlen természeti és egészségügyi ismereteket és a leendő falusi néptanítókat sem látják el azokkal a gyakorlati gazdasági ismeretekkel, melyek birtokában ők jó gazdákat nevelhetnének. E hiányon kívánt segíteni az általa alapított tanintézetrel, melyről a következő fejezetben szólunk.

De ezeken kívül van – Tessedik szerint – a magyar paraszt elmaradottságának még egy 3-ik oka: a felvilágosítás hiánya különösen a hasznosítható természetismeretek tekintetében. Balítéletek, ősi szokások, téves közmondások valósággal elvakítják az alföldi parasztgazdákat és így történik hogy oly gyakran saját érdekeik ellen cselekednek. A haladást ez irányban még a felekezeti és nemzetiségi ellentétek is gátolják. Népszerű iratokkal és jó iskolákkal fogjuk a felvilágosítást előmozdítani, de ez utóbbiaknak népieseknek, a paraszt ember felfogásához alkalmazkodóknak kell lenniök, különben semmi hálással sincsenek. Ezért a leendő néptanítóknak a paraszt lelkületét kell tanulmányozniuk, amit eddig elmulasztottak.

Baj az is (4.), hogy vannak ugyan általános rendeletek, melyek itt-ott helyi hiányokat is érintenek, de ezek nem veszik figyelembe az illető helységek tehetőségét. Pl. a munkátlanságon minden falu, mezőváros stb. más meg másnemű dologház felállításával segíthet. A vidéki paraszt elmaradottságának oka az is (5), hogy vannak a parasztnak titkos szükségletei is, de azokról az intéző körök mitsem tudnak, mert nem törődnek velök. E bajok pedig folyton növekednek, mert egyes józan parasztok látják ugyan a bajt, de a maguk erejéből nem tudnak segíteni. Ilyen pl. a szárazmalmok szokása, melyek a parasztnak romlására vannak, mert agyon sanyargatják lovaikat; ilyen a vizek kiöntése, mely a parasztnak sokszor egész évi fáradozását, reménységét megsemmisíti. Miért nem követjük már egyszer a folyók tisztogatásában és szabályozásában Hollandia és más országok példáit? – kiált fel

Tessedik. És mennyi hibát követ még el a paraszt tudatlanságból! így a legeltető hely évről-évre rosszabbodik, mivel a legjobb füveket a rajta legelő marha azonnal felrágja, ezért aztán épen a jó füvek nem gyarapodnak, a rosszak ellenben elszaporodnak. Hasonló hiba, hogy a marhákat Szent György napig, sőt azontúl is a réteken hagyják, úgy hogy a gyenge fű alig térhet magához és a kaszálás is későre marad. Általában senki sem gondol legelőink, rétjeink feljavítására és eszébe sem jut, hogy az ilyen kérdéseket tárgyaló könyvet olvasson. De rosszul művelik szántóföldjeinket is, mondja Tessedik. A tiszántúli vidéken akárhányszor csak egyszer szántanak, aminek következtében felburjánzott a gaz, mely elfojtja a jobb magot. Hanyatlak az állattenyésztés is. Mivel nem gondozzák, nem tartják elég tisztán az állatokat, azért elromlik az egész faj. Mikor egy gulyás 2-3 bojtárral sokszor 1200-1500 darab szarvasmarhára is felügyel, nem csoda, ha felületesen végzik a dolgukat. Az állatok itatása körül így aztán borzasztó dolgok történnek: nem tiszta vízzel itatják, hanem bűzhödtt mocsarakhoz vezetik és nyomában terjed a sok ragályos betegség! És ki ne ismerné a pásztorok, gulyások gonosz csínyjeit?

Es itt megjegyzi Tessedik, hogy hasztalan a sűrű halálbüntetés, a keréketörés, akasztás; a cigány, rác és egyéb ilyen népség már fel sem veszi többé. E helyett jobb volna az ilyen gonosztevőket nehéz munkára kényszeríteni, ássanak csatornákat és csináljanak utakat kellő felügyelet mellett: majd elmegy a kedvök a helytelenkedéstől. Mindé bajok javítására nem elegendő a szó, hanem csak példával, próbává, megmutatással lehet célt érni. E tekintetben a földesuraknak kellene a földművelés és állattenyésztés megjobbításában elől járni. Rajtok kívül megyénként egy-egy gazdasági inspektort kellene alkalmazni, aki mindezekhez ért és a hozzá folyomódnak kezére járna. Hatodik (6) okul azt említi fel írónk, hogy némely falvak igen nagyok, minek következtében a mezők messze esnek, úgy hogy a gazda gazdaságát a legjobb akarat mellett sem tudja áttekinteni, más falvak viszont annyira kicsinyek, hogy itt a paraszt még annyit sem kaphat, amennyire föltétlenül szüksége van. Mivel ily helyen sokszor még a legszükségesebb iparosok híjával vannak (kovács, kerégyártó stb.), üdvös lenne a gyermekeket a falusi népiskolában

arra szoktatni, hogy ilyen mesterséget tanuljanak, úgy hogy szükség esetén belőle meg is élhessenek.

Meg kell értetni a gyermekkel az egyes *iparágak* fontosságát és így bizonyára sokan fognak e pályára lépni, melyet eddigelé csak azért nem választottak, mert fogalmuk sem volt róla. A következő ok (7) felemlítésével Tessedik oly embernek bizonyul, aki korát négy félszázaddal megelőzte. Azt mondja, hogy addig a paraszttól nem is lehet kellő szorgalmat kívánni, míg saját földdel nem bír, vagy az urbárium szerint neki kiosztott földben minden idegen beavatkozástól menten meg nem teheti azt, ami javára szolgál. Csoda-e, ha úgy gondolkozik: «minek fáradozzam, ha minden a másé?» Ha tehát nem engedjük a parasztot némi anyagi jóléthez, emelkedni, azt se várjuk tőle, hogy jobbulást kezdjen, melynek hasznát csak más lássa. Tessedik itt csak szelíden, a földbirtokos nemcsak kiváltságainak támadása nélkül érinti azt, amit kortársa a kitűnő *Berzeviczy Gergely* (1763–1822) egyik munkájában oly nagy körültekintéssel és politikai belátással fejteget, hogy t. i. Magyarország gazdasági nyomorúságának egyik oka *elavult alkotmányában* van, mely a nemességnek ad minden jogot, a népet pedig elnyomja, az első» dolog tehát a nép felszabadítása, a jobbágyság eltörlése.

Tessedik nem volt politikus, ő jól érezte magát II. József felvilágosult uralkodása alatt és távol állt lelkétől, hogy politikai reformokat követeljen, de a visszás állapotot ő is észrevette. Különben még évtizedeknek kellett elmúlniok, mikor megindulhatott Széchenyi és Kossuth vezérlete alatt az emberi jogok kivívása. A Tessedik korában még csak derengett és az olyan világosfejű embereket, amilyen Berzeviczy volt, meg sem értették. Hiszen még Széchenyi «Hiteb-e is mennyi támadásnak volt kitéve!

Hibáztatja Tessedik a magyar parasztot azért is, hogy régi rossz Szokásait nem tudja levetni. Így pl. a lakodalmak még mindig 3-5 napig tartanak és rengeteg pénzt emésztenek fel. Hasonló rút szokás a tor, melyet szintén nem lehet kiirtani. 9. Majd felemlíti, hogy a paraszt gazdasági fellendülésének az is kerékkötője, hogy még ha szorgalmas is, nem tudja jutányosán eladni azt, amiye van, és ha eladja, ez is sok nehézséggel jár. Kevés a város Magyarországon és a meglevők is oly messze vannak, hogy mikor a paraszt oda vásárra

viszi a gabonáját, több költségébe kerül, mint amennyit az eladáson nyerhet. T. reméli, «hogy a nehéz vámok és harmincadok (az ország belsejében szedhető vámok), melyeket a magyarországi adományokért kell fizetni, már ama bölcs és emberszerető Józsefnek uralkodása alatt nem sokáig fognak tartani.» Igen jól látja T. azt is, hogy a magyar gazdaság egyoldalú: csak a szemtermeléssel törődik, de ha pl. a jég-eső a parasztgazda gabonáját vagy szénáját elverte, semmije sincs, míg pl. a német paraszt ilyenkor burgonyával, káposztával, répával, kerti veteményével vigasztalódhatik, mert ezekből úgy ő, mint a marhája meg tud élni. T. tehát a belterjesebb kerti növényekre való áttérését sürgeti. Nagyon fontos írónk következő fejtegetése, ahol a *gyárok* és *kézimesterségek* ritkaságát felpanaszolja, minek következtében az emberek télben dologtalanságra adják magukat. «Ebben a tartományban, hol én lakom – úgymond – esztendőnkint egynéhány ezer mázsa gyapjat adatnak el, innét a Tiszán és Dunántúl 4, 5-6 napi járóföldre vitetnek, mivel az egész tartományban senki sem találta ki, ki azt feldolgozná, noha ezer meg ezer henyélő emberek vágnak.» Igaz ugyan, hogy nyer valamit a parasztember a fuvarral is, de sokkal többre menne – mondja Tessedik – ha a gyapjút otthon a házanépével feldolgozná. És fölismerte írónk Magyarország gazdasági, különösen ipari fejlődésének egyik legnagyobb akadályát is, ha óvatosan fejezi is ki: azt az 1746-ban kimondott és azóta érvényben volt kormányelvet, hogy Magyarország nyers termeléssel, az osztrák tartományok pedig iparral foglalkozzanak, aminek az volt az eredménye, hogy Magyarország gazdasági függésbe jutott Ausztriától és gazdasági érdekei áldozatul estek az osztrák érdekeknek. Mária Terézia és II. József sok üdvös intézkedést tettek a mezőgazdaság, állattenyésztés, bányászat és erdészeti terén, de az ipar és kereskedelem fejlődését szántszándékkal elhanyagolták, mert szintén a föntebbi elvnek hódoltak. Mivel pedig az ipar és kereskedelem a magyarnak nem volt nemzeti foglalkozása, a nemesség nem is törődött annak érdekeivel, a termelésében megelégedett saját szükségleteinek kielégítésével és többre nem törekedett, Tessedik azonban a maga kitűnő közgazdasági érzékével megsejtette, hogy a nemzetgazdaság megerősödésére a belipar és kereskedelem föllendülése elengedhetetlen. Mi mást akar e szavakkal mondani: «Hogy az ide-

gen *fabrikák* és *kézimunkák* a mi pénzünket az országból kizsarolják, az az egész világnál tudva vagyon; hadd forogna az a jó magyar pénz a szomszéd országokban, csak bár ismét vissza forogna. De mindenkor csak ki és igen ritkán ismét be; bizonyára micsoda? éppen nem találok illendő szót, az olvasó gondoljon oda is azt, amit akar. » 0 nem tartozott tehát azok közé, kik (pedig oly sokan voltak e korban!) áradozva dicsérték a búzatermő zsiros Alföldet:

Ó földi Kánaán	Mert te beléd zárkózni
Európa édene!	Kívánatos fogság,
Természet tárháza	Mert határaidon túl
Mindennek mindene!	Nincs igaz boldogság.

Látta az ország gazdaságának a fejletlenségét, látta, hogy korábban mily sok a kívánni való, de megálmodta egyúttal a szebb jövőt is . . .

Látta azt is, hogy az ipar és kereskedés fellendüléséhez városok kellenek. «Valamíg gazdag városok nincsenek, mindaddig nem is lehet se gazdag ország, se gazdag falu.» A költés (fogyasztás) és a termékenységnek a közel lévő városokban/való könnyű eladása által kell a parasztnak azt megszerezni) melyből adóját és szükségrevalóját kifizethesse. De miképerj virágozzanak a városok a jobb kereskedés nélkül, a jobb mestereberek, kézi mesterségek és fabrikák nélkül?» Végül fel-
említi még, hogy nincsen elegendő pénz, amely felkeltené a vállalkozás szellemét.

Eddigélé Tessedik a magyarság szegénységének kilenc okát sorolta fel. A 10-ik az úgynevezett «falusi rendtartás» hiánya, mely előírja, hogy a falubeli lakosok mindent annak rendje és módja szerint elvégezzenek. Amire Tessedik itt gondol, az ma községi közigazgatás, községi politika néven ismeretes. Tessedik e rendtartásról azt követeli, hogy teljesen az illető falu viszonyaihoz simuljon és folytonos javításnak legyen alávetve. Hogy helyes vezetés mire viheti a falu népét, arra nézve Harruckern báró példájára utal, aki Békésmegyében mintaképe volt a földesúrnak.

Itt végződik tkp. Tessedik főművének első fele, melyben a magyar paraszt anyagi hátramaradottságának okait egyenkint fejtegette; a mű második fele egy új, tökéletesen berendezett falu képét («plénumát») rajzolja meg. A mű végéhez

pedig hozzá van csatolva ez új falu tervrajza. Szerinte 4 dolog-szükséges a tökéletes falu megalapításánál. 1. Az utcáknak, utaknak, nyilvános és magánépületeknek, valamint a földeknek okszerű és gazdaságos elhelyezése. 2. A parasztnak megismertetése a falusi rendtartással. 3. Az új «regulamentumnak» (rendtartás) rendőri érvényesítése. 4. A regulamentummal összefüggő maximák (vezérelvek) és következmények szabályozása.

Tessedik egyébként úgy képzei a dolgot, hogy az új falut a földesuraság alapítaná, de egyes házak építésénél a telepések kézimunka, az építőanyag szállítása és az élelem elrakása által már szerezhethének annyit, hogy legalább az épület árának a felét az átvételnél, másik felét pedig évenkénti részletekben törleszthetnek. írónk jól tudja, hogy jelen munkájával nem fogja a fennálló bajokat egyszerre eltüntetni, csak serkenteni akarja a magyar közönséget, hogy segítsen a paraszt sanyarú helyzetén, melyből az a maga erejéből kiemelkedni képtelen. «Azután pedig valóban megmutatja a tapasztalás, hogy a jóltévő kegyes természet tőlünk, magyaroktól csak azt fogta (= tagadta) meg, amit mi az értelem, rendtartás és a szorgalmatosság maga állal nem akartunk megnyerni, azután kitetszik, micsoda a magyar paraszt és az mi lehet?» (420. lap.)

Műve befejező részében párhuzamot von a magyar parasztnak tényleges és remélhető jobb állapota, illetőleg az ő és új rendbevert falu között. Hogy milyen az új falu azt az eddig előadottak után nem nehéz elképzelni. Széles, egyenes árnyékadó fákkal beültetett utcái vannak és takaros házai. Iskola-épülete világos, szellős, mellette a gyakorlati gazdasági kéri. A falu sem nem túl nagy, sem túl kicsiny. (Túlnagy szerinte az olyan falú, melynek 500-800 háza van, túl kicsiny, melynek 100 háza sincs.) Minden gazda közelről éri földjeit és együtt lévén mind, egész gazdaságát könnyen áttekintheti. A falu rendelkezik a szükséges mesteremberekkel, kiknek azonban gazdaságuk is van, melyet mesterségük elhanyagolása nélkül gondozhatnak. A gyermekek itt mindig a szülők szeme előtt vannak jó közel az iskolához és lehetőleg hasznos munkával elfoglalva. Ép úgy a cselédek is folytonos felügyelet alatt vannak és így hozzászoknak a szorgos munkához. Mivel a lakósok minden munkát könnyen és a maga idején végez-

nek el, ráérnek sok mással is: méhészettel, selyemtenyésztéssel foglalkozni. A sok baj, mely a parasztot eddig érte, h't nagyon ritka (pl. marhavész, tüzi és ha mutatkozik, azonnal megteszik a szükséges rendelkezéseket. Rend, szorgalom, tisztaság, békeség uralkodik mindenütt, pernek se híre sem hamva. «Itt a rendtartás, tisztaság, mint gyönyörködteti a szívet és szemet; még csak elmémben képelem az új falut és máris tapsol ózivem annak jövődöbeli lételén.» (489. lap.) Ennyit Tessedik főművéről.

Valaki azt mondhatná: «hiszen ez elavult könyv, minden megvalósult már, amit ő kívánt.» En erre azt mondom: könnyű nekünk, akik már belenőtünk az új, tökéletesebb» rendbe, de milyen nehéz lehetett a helyzete annak, akire mindaz, ami már valóság, jámbor kívánság volt! Bizonyára szomorú korszak volt ez, pedig ép akkoriban dívott ez a mondás, hogy «extra Hungariam non est vita» (Magyarországon kívül nincsen élet), mintha szebb jövőt gondolni sem lehetett volna! Azokat pedig, akik ennek érdekében dolgoztak, kinevették, sárral megdobálták, mint Tessediket is. És aztán, valljuk meg szívünkre tett kézzel: minden mégsem teljesedett, úgy mint ahogy ő azt megálmodta. Gondoljunk! csak a rendtartás azon pontjaira, melyek a házasfelek próba- í járói, a népies szórakozásokról, a tisztességes munkáról szólnak. Bizony, ezekből ma is okulhatnánk valamit! Még mindig többet szórakozunk, mint amennyit v dolgozunk, még mindig nem tanultuk meg, hogy az idő milyen drága és hogy milyen bűn a tétlenség!

És azt is látjuk, hogy ez a mű valóságos szociális programú, hogy itt nemcsak az alföldi parasztgazdálkodás javításáról van szó, hanem az *alföldi paraszt teljes anyagi és erkölcsi fölemeléséről*. Tessedik «a gyakorlatiaság álláspontjáról magasra emelkedett; látszólagos aprólékos tevékenysége lelkében egységes volt.» Ezért esik szó annyi különféle dologról, amilyen a gyakorlatias iskolázás, földművelés és állattenyésztés javítása, az ipar felkarolása, egészségügy emelése, falusi és mezei rendőrség, cselédügy, tűzoltóság, segítőpénztárak, telekkönyv, hitelnyitás és annyi más dologról, melyet mégis a Tessedik lelkében élt eszményi cél egységbe fűz.

Bizony nem volt közönséges ember ez az egyszerű falusi lelkész!

Mikor a magyar nemzetnek a zöme még álomba ringatta magát, melyből csak olyankor riadt föl ijedten, mikor kiváltságai forogtak veszedelemben, mikor a gazdasági közélet minden ága el volt hanyagolva és legfeljebb hangzatos szónoklatokban adott életjelt magáról, akkor ez az ember észrevette, mennyi a tennivaló minden téren és hogy itt nem szavak, hanem csak tettek segítenek. *Belátta, hogy egy gazdaságilag fejletlen nemzet nem lehet hatalmas és művelt, hiába tartja magát annak.* Es belátta azt is, hogy különösen a magyar nép egyik legértékesebb tényezője, a földművelő parasztság milyen nyomorúságos sorsra van kárhóztatva. Lelke segítségére ösztönözte. Csodálatos odaadással tanulmányozta a paraszt lelki állapotát, elmaradottságának okait és hozzáfogott, hogy javítson rajta. És magára hagyatva is megtett annyit, amennyit, egy ilyen hatalmas munkaerő, amilyen ő volt, csak tehetett. Munkálkodásában pedig egy percre sem bénította meg a közöny, rosszindulat, részvétlenség. Méltó párja ő *Rochovznk* magyar földön. Másfelől sokban emlékeztet működése a svájciak nagy pedagógusára, *Pestalozzi* János Henrikre (1746-1827), aki szintén azokról akart gondoskodni, akikkel a legkevesebbel törődnek és aki szintén nem a palotákban, hanem a kunyhókban kereste babérkoszorúját. Csakhogy Pestalozzi nem volt praktikus természet, a gazdálkodáshoz mitsem értett és abbéli kísérletei kudarcra végződtek. De sok balsikere sem tartotta vissza attól, hogy a nép boldogsága érdekében tovább ne fáradozzék.

E két férfiú oldalán foglal méltó helyet a mi Tessedikünk, de gazdaságtani ismereteivel és készségével mindkettőjüket felülmúlja, ha mint szorost» értelemben vett pedagógusok talán nagyobbak is voltak nála.

És ezért megérdemli, hogy ma is kegyelettel forgassuk legnevezetesebb művét, melyből sokoldalú törekvései oly szépen kidomborodnak. De ismételten volt alkalmunk kiemelni, hogy Tessedik nem hódolt az egyoldalú gazdálkodásnak, hanem már sejtette a mezőgazdaságnak, iparnak és kereskedelemnek azt a szoros összefüggését, melyet a «bevezetés»-ben érintettünk, és mely általánosan elfogadott nemzetgazdaságtani igazság. Hogy e két utóbbit aránylag ritkábban említi, annak oka, sajátos helyzete: az, hogy szűkebb körnek, az alföldi parasztság boldogításának szentelte munkaerejét és másfelől a korszellem,

melynek félszeg közgazdasági felfogását már vázoltuk. Tessedik nem osztozott ugyan e téves felfogásban, hanem át volt hatva az ipar és kereskedelem jelentőségének a tudatától, de látta vagy sejtette legalább ezeknek kapcsolatát a politikai viszonyokkal, ezekbe pedig annál kevésbé volt kedve belenyúlni, mert királyhű alattvalónak érezte magát, különösen II. József volt az ideálja felvilágosult szelleme miatt.

De ha így nem is várhatunk Tessediktől kimerítő útmutatásokat a magyar ipar fejlesztésének mikéntjéről, hálával fogadjuk azt a pár megjegyzést is, melyet eddig hallottunk és melyet még hallunk.

Abban az időben, midőn az intéző köröknek az volt a törekvése, hogy Magyarország tárháza legyen azon nyers terményeknek, melyekre az osztrák iparnak szüksége volt és hogy ezeket Magyarországból olcsón kaphassa, másfelől pedig legyen Magyarország biztos piac az osztrák ipar termékeinek értékesítésére – Tessedik csendesén zúgolódik e visszasság ellen, mert úgy látja, hogy az volna az egészséges helyzet, *ha a nyersterményeket itt a hazában lehetne feldolgozni*; vagy ha már ki is kell vinni pénzt, de jöjjön is be, csakhogy még ez is meg volt nehezítve, mert nyersterményeink kivitele ellen kemény vámrendszer volt érvényben.

Tessedik e kényes kérdést nem igen bolygatja, egyáltalán nem politikus elme és loyális érzelme vissza is tartja az erős kritikától. Tessediket különben azért sem lehet hibáztatni, mivel bizonyos, hogy e szerencsétlen helyzetért nem szabad egyedül az uralkodóházat okolni, hanem a magyar nemzet kiváltságos osztályainak a maradiságát és élnélhetlenségét is, melyek semmi szín alatt sem akartak adómentességekről lemondani, miért aztán a kormány más úton, vámok kiszabásával próbált célhoz jutni. Nevezetes e szempontból II. Józsefnek 1785 dec. 30-án gróf Pálffy kancellárhoz intézett kézírata, melyben Magyarországot megkínálja az addig követett végzetes gazdasági politika elejtésével, szabad kereskedéssel, az ipar előmozdításával s mindennek következményeivel, ha a nemesség lemond adómentességéről s a közterhek viseléséhez megfelelő arányban hozzájárul. (Grünwald: A régi Magyarország 307. 1.) A magyar rendi társadalom azonban visszaül ásította a császár ajánlatát és maradt minden a régiben.

Ép ezért nincs is jogunkban Tessediket hazafiatlansággal

fedolni, *hogy az iparfejlesztés politikai vonatkozásait nem fejtegette*. Nagy érdemű tudhatjuk be már azt is, hogy a hiányokat észrevette és azokon a lehetőséghez képest segíteni is akart.

Ezt árulja el a fentemlített kis cikke is. Azzal kezdi, hogy az ipar, a nemzeti ipar fogalma és annak összefüggése az egésznek és az egyesnek a jólétével ma még kevesek előtt ismeretes. Ezért támadt az a megrögzött és annyira káros kétely, *vájjon van-e Magyarországnak és kivált a természettől megáldott Tisza melléknek igazában szüksége az iparra?*

De honnan is szerezzenek az itt lakó emberek e dolgokról helyes fogalmakat – kérdi Tessedik, mikor a gazdálkodási slendrián csírájában elfojt minden ipari törekvést, külföldre embereink nem járnak, az iskolában pedig sohasem hallanak az effélékről! E nagy hiányon legkönnyebben úgy lehetne segíteni, ha az alsófokú iskolák másképp rendeztetnének be; ha a létező iskolaalap *ipariskolák felállítására* és fenntartására fordíthatnák; ha a földesurak a jobbágyaiktól kapott úrbéri szolgáltatmányok (dézsmá, kilenced) csekély részét arra fordítanák, hogy *az ipar különféle ágaival próbát tegyenek jószágaikon*; ha uradalmi (földesúri) tisztviselők célszerű utazások révén helyesebb *ipari ismeretekre* igyekeznének szert tenni.

Most, mihelyt a parasztok egy máskülönben hasznavehetetlen telken kísérletet tesznek valamely iparággal, nyomban adóval sújtják őket. így pl. megtörtént, hogy egy bizonyos praediumért (fekvőség, telek) a szomszédos falu lakosai 1789-ig 4000 írt bért fizettek. Ahogy azonban ott az ipar valahogyan megindult, nyomban elszedték tőlük a praedium felét, a megmaradtnak az arendáját pedig 7000 írtra emelték. Várjuk meg, míg az ipar érett gyümölcsöket terem és csak azután szedjük le őket! kiáltja oda Tessedik a kapzsi bérbeadóknak. Baj az is, hogy az ipari munkára átengedett telkek rendszerint nagyon is távol esnek a birtokos lakóhelyétől, úgy hogy az oda- és visszamenéssel, a ki- és behordással rengeteg idő, évenként körülbelül 2-4 hónap telik el és ez az idő a gazdára és iparára nézve úgyszólván elveszett. Ezen mielőbb és okvetlenül segíteni kell.

Figyelmeztet Tessedik arra is hogy *igen sok, az iparhoz*

szükséges anyag megvan Magyarországon, de senki sem tud róla, vagy nem törődik vele, úgy hogy felhasználatlanul elpusztul, mi pedig az ezen anyagból készített árúkat drága pénzen a külföldről hozatjuk. Ezért hazánk terményeinek gondos megismertetése sokban előmozdítja majd ipari vállalataink fellendülését. Világosítsuk fel a parasztot – ajánlja írónk – lássuk el gazdasági ismeretekkel és oktassuk arra, hogy körültekintéssel, rendszerűen vezesse a gazdaságát, inerte a rend a jólétnek gazdag forrása; ha megjavul a mezőgazdaság, meg fog javulni, fel fog virágozni az ipar is. Amíg a mezőgazdaság oly szomorú karban sínylődik, az ipar sem virágozhatik. Vigyük hát a parasztot szilárd jómódjának eme bőséges forrásaihoz! E szöveggel végződik Tessedik érdemes cikke. Hát igaz, hogy nem jár benne mélyen, nem jut el a dolog velejéig, de amit mond, az helves és a gazdasági élet minden ágában való jártasságáról tanúskodik és ezért sajnálhatjuk, hogy részletesebb fejtegetésekbe itt nem bocsátkozott, bizonyára még sok talpraesett dolgot mondott volna.

Amint a mezőgazdaság terén hadat üzent az egyoldalú szemtermelésnek és sürgette a takarmány és a kerti növények stb. termelését is, époly jól átlátta azt is, hogy Magyarország gazdasági erősödését nem pusztán a nyerstermelés emelésében kell keresni, hanem a belső ipar minden ágának a felkarolásában is. Tessedik szemében a háziipar, kézműipar és gyáripar egyaránt fontos, de helyzetének folyománya, hogy a háziipar és kézműiparról többet szól. Láttuk, hogy mily szükségesnek, sőt egyenesen a parasztok mezőgazdasági üzemének előfeltételül tartotta azt, hogy jó mesteremberek legyenek a faluban. Épúgy hangsúlyozta, hogy a háziipar üzése a parasztokat a téli hónapok alatt kitűnő mellékfoglalkozással látná el. Ezzel függ össze, hogy az általa alapított iskolában a *mezőgazdaságot az ipari munkával összekapcsolta* és ugyanezt a gondolatot belevitte a nagyszentmiklósi gazdasági tanmtézet tervezetébe, melyet gyapjűfeldolgozó műhellyel akart összekapcsolni, sőt sejtette azt is, amit ma oly sűrűn hangoztatnak, hogy a háziipart a gyáriiparral kell kapcsolatba hozni, olyformán, hogy *a háziipar a gyári vállalatok számára dolgozik*. Említett tervezetében ugyanis kívánatosnak mondja, hogy Nagyszentmiklóson gyapjűfűsűlő és fonógyárat kellene létesíteni, hogy a gazdasági iskola működése hatékonyabbá váljék.

Egyébként tisztában van a *gyáripár* nagy horderejével és gyakran felpanaszolja, hogy nálunk elegendő számú «fabrikák» nincsenek. Szembeszáll azzal az előítéllettel, mintha a magyar (népnek nem volna szüksége, vagy nem volna hivatottsága az iparra. Ha pedig most nem volna rá hajlama, ki kell benne fejleszteni nevelés, oktatás útján, ami által a *gazdasági szakoktatásunk* úttörői sorába lép.

Bizony nagyeszű ember volt az a Tessedik, hogy egy keleti kényelemben és hanyagságban élő nemzedéknek oda merte mondani: «nemzetünk jövője parancsolóan követeli, hogy az eddigi szűk gazdasági keretből kilépjünk és más munkamezőkkel is nyissunk meg tehetséges népünk előtt, ha azt nem akarjuk, hogy folyvást mélyebbre süllyedjen». Hej, mennyire emelkedhettünk volna Széchenyi fellépéséig, ha az egész ország követte volna e derék pap tanácsát!

Életének vonzó és tanulságos példájával azt bizonyítja, hogy egy ember erős akarattal mire képes. Hátha még százan, ezren léptek volna a nyomába? Sajnos, ez nem történt meg. Végtelen kevés volt a Tessedikek száma ebben a korban és azok sem dolgozhattak vállvetve, egyesített erővel, így aztán fáradságuk gyümölcse szétszóródott, vagy elenyészett. Ez volt a sora TVssedik alkotásainak is.

IV. Tessedik Sámuel alkotásai.

«A szóval nyújtott tanítás elhangzik, de a példa ragad.» E mondás igazságát jól tudta Tessedik Sámuel és e szerint cselekedett. Láttuk, hogy a közgazdaságtan szellemi munkásai között is tisztességes helye van, és ő mégsem széleskörű irodalmi munkásságára, hanem gyakorlati tevékenységére helyezte a súlyt. Ekkor volt igazán elemében. Először dolgozott, kísérletezett, aztán foglalta írásba tapasztalatait, hogy a nagy közönség hasznát vehesse. Életrajza folyamán már láttuk, hogy mi mindennel próbálkozott meg és hogy az esetleges balsiker egy percre sem csüggesztette el.

Legnagyobb alkotása kétségkívül gyakorlati *gazdasági és ipariskolája*. Sajátságos fátum lebegett felette. Kicsiny kezdetekből nőtt oly nagyra, hogy nemcsak az uralkodóháznak, a haza legjobbainak, hanem a külföldnek is az elismerését ki-

vívta és végtére részvétlenség, kicsinylés, közöny miatt kelle körülbelől 25 évi fennállás után megszűnnie.

Több ok érlelte meg Tessedikben ezt a hatalmas terve. Mivel a legkitűnőbb neveléstani írótól tanult elveit az egyházi iskolákban a tanítók csökönysége miatt nem tudta keresztülvinni, elhatározta, hogy a saját eszménye szerint állít föl olyanféle mintaiskolát, aminőt a «Ratio educationis» előírt. De tapasztalta azt is, hogy a falusi elemi iskolákban haszontalan dolgokat tanítanak és hogy azok nem nyújtják azt, amire a kisgazdák fiainak szükségük van, t. i. *a kenyérkeresetökre szóló gondos képzést*. Végül a túltengő humanisztikus képzés ellenében a gyakorlati foglalkozást karolta fel, tehát kézügyességi, ipari műhelyekkel hozta kapcsolatba az elméleti oktatást, így főképp azt a munkát akarta egyesíteni az ő intézetében, amit ma külön-külön a falusi elemi népiskolák, földmíves-iskolák és alsófokú ipari iskolák, sőt még a tanítóképzők is végeznek. Az intézetnek először magánintézet jellege volt, amikor négy esztendőn át ő maga tanította benne ingyen a fiúkat és lányokat egyaránt, kiknek száma a negyedik év végén 900-ra emelkedett. Később az ev. egyházköztség támogatását sikerült megnyernie, mikor nagyobb épületbe is költözhetett. A legfelsőbb elismerés hatása alatt mindjobban fejlesztette az intézetet, több tanítót alkalmazott, de mikor az anyagi támogatás teljesen elmaradt (holott ő már egész vagyont áldozott volt az intézetre) és ehelyett folyton kicsinykedő gáncsvetésekbe kellett ütköznie, ismét szűkebbre szorította az intézet tevékenységét, míg csak egészen el nem aludt.

Önéletírásában a maga egyszerű, keresetlen modorában részletesen emlékszik meg az intézet alapításáról és szervezetéről.

Azzal kezdte, hogy a szarvasi uraságtól 6 hold szikes földet kért és kapott. Erre aztán épített iskolát, alapított gazdasági kertet, létesített könyvtárat és szerzett kellő gépeket és eszközöket – a maga költségén. Iskolája eszméje az volt, hogy benne a paraszt és polgári gyermekek, nem szerini elkülönítve, úgy szerezzék meg a minden tekintetben szükséges reális ismereteket, hogy amellet elég gyakorlati ügyességgel bírjanak a megszerzett tárgyismeretet az államélet különféle viszonyai között helyesen alkalmazni. A terv szerint a felső emeleten a tanárok laktak, a földszinten tantermek és dolgozó

lízobák valának a hozzájuk tartozó rakhelyekkel együtt, mely utóbbiak egyszersmind számoló-, író és rajztermekéi is szolgáltak.

Míg az első osztályos tanulók a tanteremben tanultak, addig a többi osztály a dolgozó termekben és a rakhelyeken voltak elfoglalva. Azután az első osztályt felváltotta a második, majd ezt a harmadik és a többi osztály rendben váltakozva. A folyosó oly munkák számára volt berendezve, melyek nagyobb zajjal jártak, vagy melyeknek több tér kellett, pl. az esztergályozás, gyapjúosztályozás, tisztítás stb.

A tudományokat különféle tanítók adták elő. A kisebb gyermekek a Tessedik olvasókönyvét használták; a nagyobbak t. i. a seminaristák és gyakornokok tanulták a földrajzot, természetrajzot, természettant, az emberi test ismeretét, a diétetikát (egészségtant), polgári építészetet, rendőrséget, pénzes kereskedelmi tudományt, technológiát, gazdászatot, chemiát és nevelést.

A hatvanféle gazdasági és ipari munka úgy volt beosztva, hogy a gyermekek minden évszakhoz megfelelően el legyenek foglalva, de a munka kiosztásánál mindig figyelembe vették a gyermekek testi-lelki képességeit, hajlamait, kedvét is.

«Így igyekeztem kipótolni az elemi oktatás hiányait; így ébresztettem, fejlesztettem, buzdítottam, foglalkoztattam a parasztyermekek tehetségeit saját munkájuk által; így készítettem őket elő jövő *életpálya jókra*, hogy a közszolgálatban, a munkában megerősödvén, *a nemzeti iparnak* mívelt előmozdítói lehessenek.»

Hihetetlenül merész vállalkozás volt ez ebben a korban, valóban az első ilyenmű intézet az országban! Volt ugyan pallóson (később Szenczre helyezték át) és Váczott hasonló intézet, de ezek katonai neveléssel voltak egybekötve és nemes ifjak tanítását tűzték ki célul (Ploelz). Tessedik ellenben a szó Szorosb értelmében vett és akkor és még azontúl jó sokáig elhanyagolt népre, közelebből a földműveléssel foglalkozó népre irányította figyelmét.

Ha olykor-olykor jelentek is meg munkák, melyek egyes néposztályokhoz fordultak (pl. Molnár János: A pásztói-ember könyve 1775.), ezeket Ián ép azok nem olvasták, kiknek szánva volt. Tessedik ellenben egy merész elhatározással oly intézetet teremtett, mely értelmes gazdákat, tevékeny polgárokat, okos néptanítókat, serény mesterembereket, ügyes műiparosokat,

szorgalmas kereskedőket, gazdasági felügyelőket és rendőri tisztviselőket akart képezni és a tanulók százait fogadta be. Lehet, hogy túlsókat akart és az nem sikerülhetett egyformán, de ez mitsem von le az értékéből. Lehet az is, hogy az élet és iskola között akkor tátongó űr megszüntetésére talán túlságosan kiemelte és érvényesítette a gyakorlatiságot, annyira, hogy ha az általa fenntartott intézetben helyén is volt a gyakorlati vonás, a realizmus, annak az egész vonalon, minden iskola-fajba való bevitele a nevelést sok értékes anyagtól, pl. az irodalmi tárgytól fosztotta volna meg; de az az egy tagadhatatlan, hogy jól, nagyot akart, hogy csodálatos munkabíráásával rendkívüli eredményeket ért el, és hogy e korban hazafias vállalatára nagy szükség is volt.

Ha iskolája *tanulmányi rendjét* nézzük, akkor is föltétlen elismeréssel kell neki adoznunk. Oly tárgyakat honosított meg (pl. az egészségtant), melyeket rövidlátó kortársai az elemi iskolából csakhamar ismét kiküszöböltek, de amelyek nélkülözhetetlenségét a későbbi korok belátták. Ugyanez *áll* a tanulók *gyakorlati foglalkoztatásáról*.

Ismeretes, hogy napjainkban a kézügyesítő oktatás mozgalma mily erős hullámokat ver és nincs pedagógus, ki annak fontosságát el nem ismerné. Ebben is Tessedik messze előretekintett. Ő váltig hangoztatta, nem sok szóval, olvasással, előírással, hanem tevés, cselekvés és annak realizálása (megvalósítása) által, amit mondunk, készítjük elő a növendéket jövő élethivatására. A korabeli iskolák eljárását e verssel teszi nevetségessé:

«Wie mancher meint, wie klug er sei,
Weil er in Büchern stüret:
Und Herz und Hirn bleibt leer dabei –
Weil er bloss – buchstabieret: deklinieret,
konjugieret – komparieret, recitieret.»

Tanítási módja mintaszerű lehetett. A selyemtenyésztést pl. úgy tanította, hogy elkezdte az eperfák tenyésztésén s aztán vezette a növendékeket a selyembogarakkal való bánásmódon keresztül egészen a selyemkermék szövéséig. Szívesen elhisszük neki ezek után, hogy a gyermekek örömmel dolgoztak és a munkások gyakori változtatása versenyzési buzgalmat folyton ébren tartotta. Tessedik tehát tagadhatatlanul értett a tanításhoz is.

Látható sikereit a földesuraság (Károlyi grófné született Harruckern báróné) azzal jutalmazta, hogy a 6 holdhoz még 39-et bocsátott szabad rendelkezésére. Tantervéről, törekvéseiről pedig külföldi szaktekintélyek is nagy elismeréssel emlékeztek meg. Így Becker udvari tanácsos Góthából, Mayer Frigyes Kupferzellből, Salzman, a hírneves schnepfentali intézet igazgatója, Schütz jénai, Seiler erlangeni és Sick berlini tanárok stb. Az itthoniak közül pedig volt tanára Sztrecskó, Berzeviczy Gergely, Schedius Lajos tanár. Egyéb kitüntetéseiről már megemlékeztünk. A tanítás eredményéről a nyilvános *vizsgálatok* számoltak be, melyek általános feltűnést keltettek. A tanév folyamán tartott vizsgálatok lefolyását rendszeresen közölte az «Uj egyházi és iskolai évkönyvek» (Novi ecclesiastico scholastici Annales) c. protestáns folyóirat; legteljesebben az 1795-iki évfolyam II-ik füzeté Tessedik saját levele alapján. Mivel ebből a közleményből az intézet szervezetét és végzett tananyagot is megismerhetjük, okulásul itt közöljük az egész részletet Farágó Bálint ny. főgimn. tanár pontos fordításában.

Solnensis Dávid osztálya.

1. A vizsgálat népénekekkel kezdődött,
2. A pártfogók üdvözlése.
3. A kisebbek a VII-ik feladványt olvasták a következő című könyvből: Olvasókönyvecske, mely kezdőtökön levő iskolás gyermekek művelődésére készült az alföldi evang. ifjúság szükségleteihez képest, Pozsony, 1780. Packó Ferenc Ágoston. (Ez Tessedik tótnyelvű olvasókönyve.)
4. A tanítványok oktatása a vallásban, a kicsinyek értelmi felfogásához alkalmazva.
5. Az ó-szövetségi bibliai történetekből a 185-ik feladvány vétetett fel, ahol egyebek közt az olvastatik, hogy Izrael népének nem voltak mesteremberei és művészei.
6. A kézi készítmények műhelyeiről.
7. Beszélgetés az ipariskoláról és a kézi készítmények szarvasi műhelyéről egy történetesen erre utazó cseh és egy szarvasi polgár között.
8. Több beszélgetés a tevékenységről.
9. Magok az ifjak saját szavaikkal papírra írták és felolvasták, hogy az Isten által teremtett különböző dolgoknak micsoda hasznuk van.

10. Számtan.

11. Az emberi nemet sajtoló betegségek okairól és az ételben való rendtartás szabályairól.

12. A gazdálkodás szabályai és azok magyarázata.

13. A szarvasi ipariskola növendékeinek használatára alkotott erkölcsi szabályok felolvastattak.

14. A nagyobb és kisebb tanulók a szépírásból és kelyesírásból íráspéldányokat adtak.

15. Köszönetnyilvánítás.

Baitsy Jónás osztálya.

1. Előre bocsátott éneklés és imádkozás után egy szónok üdvözölte a megjelent jóltevőket.

2. A jelenlegi szárazság alkalmat adott az afelett való értekezésre, hogy mily hasznot hajt az embereknek a hasznos munkákkal való szorgalmas foglalkozás.

3. A mi Urunknak a Jézus Krisztusnak élete kisebb növendékek használatára. Szerzője Feddersen.

4. A népszerű természettanból a tüzről szóló fejezet,

5. Beszélgetések,

a) a tűz használatáról, b) micsoda bajokat okoz a tűz?

A tüzeztől való óvakodásról és azok oktatásáról.

6. A nagyobb tanulók a kátéből és evangéliumokból, a kisebbek saját könyvecskéikben, a legkisebbek pedig lineázott táblán ismerték fel a betűket és foglalták össze a szótagokat.

7. A fentebb említett iskolai könyvből a 9-ik feladvány és ennek alkalmából Békésmegye földrajza tárgyalatott és itt különösen Szarvasról és főleg a szarvasi földterületnek természetani és természetrajzi állapotáról volt szó, valamint arról is, hogy a szarvasi föld szorgalmas munka következtében egykor mit teremhet.

8. Számolás fejből és táblán.

9. Íráspéldányok.

10. Köszönetnyilvánítás.

Farkas Jónás leányosztálya.

1. A vizsgálat népénekekkel kezdődött, Ezt egy beszéd követte, melyben az ifjúság megemlékezve azon különös jóléte-

ményről, hogy keresztyének között született és a Jézus vallásában neveltetett, hálát adott Istennek. Kovács Erzsébet pedig az iskola pártfogóit üdvözölte.

2. A kisebb leányok a betűk felismerésében és a szótagok összefoglalásában való előhaladásukat mutatták meg és azt, hogy mily figyelmes lélekkel fognak fel mindent.

3. Az újszövetségi történeteknek 18-ik feladványa Máté evangéliomából a 3-ik fejezet és Lukácsból a 3-ik fejezet a hallgatók kötelességeiről.

4. A keresztyén ifjúság erkölcsi megjobbulásáról.

5. Micsoda gonosztettek és mi módon büntetik az azokat elkövető embereket, még ha a polgári büntetéseket elkerülik is?

6. Milyen emberek vannak jóindulattal önmagok iránt?

7. A szorgalmas és erényes nőről.

8. A teremtett dolgok használatának és különösen az emberi testnek az emberre nézve szükséges ismerete.

9. A keresztyén lakodalmak visszaéléseiről a bibliai történet 24-ik feladványából.

10. A tüzek okairól és azok oltásának módjáról.

11. Micsoda munkákat követ az Isten áldása? A fentebb említett könyv 11-ik feladványa szerint.

12. Micsoda étrendi szabályokat kell megtartani mindenkinek és az egyes embereknek?

13. Számolás táblán és fejből.

14. Az éneklésben és imádkozásban való előmenetel.

15. A leányoknak az iskolában megtartandó kötelességeiről.

16. A vizsgálatot Salka Rozáliának a pártfogókhoz intézett beszéde zárta be.

Ez a jelentés, mely az 1794 május hó 11. és 12. napjain lefolyt vizsgálatról szól, a sarvasi ipariskolának csak «kisebb» (alsóbb) osztályaira vonatkozik. A felsőbb osztályokban már rendszeresebb előadások folytak, amit ezek a kézikönyvek mutatnak: *Meyer*: «Katechismus des Feldbaues» és «Pragmatische Geschichte des Feldbaues»; *Hornekius*: *Osterreichische Staatsoekonomie*; *Mitterpacher*: a mezei gazdaság alapelvei stb. A tanítás nyelve az alsó osztályokban általában tót, a felsőbbekben német. De levelében Tessedik megjegyzi, hogy «egykor, ha az óhajtott segélyt megkapjuk, *más hazai nyelveket is alkalmazni fogunk a tanításban.* » (A nagyszentmihályi iskola tervezetében a tanítás nyelve: a német, magyar

és oláh!) Ezen nincs miért csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy oly korban vagyunk, mikor még nem volt erős nemzeti szellemű társadalom, hanem latin és német világ és jó sokáig tart, míg a magyar nyelv a maga törvényes jogaihoz jut, E kor emberei még nem voltak áthatva attól a tudattól, hogy «nyelvében él a nemzet». «Az élő nyelv nekik csak a közlekedés eszközét, legjobb esetben az anyanyelvet jelenti, de nem a legmagasztosabb érzelmek kiapadhatatlan kútforrását. Nem látják meg azt a szemök előtt fekvő tény, hogy ezt az országot azért hívják Magyarországnak, mert a politikai nemzetet azok alkotják, kiknek ősei nemcsak névleg és ruházatuk szabása szerint, hanem nyelvekre nézve is magyarok voltak.»

Ezen semleges korszellem hatása alól Tessedik sem tudott felszabadulni, ezért nem helyezi előtérbe a magyar nyelvet.

A bemutatott vizsgarend megismertet bennünket Tessedik munkatársaival is, akik egyúttal az egyházközség tanítói voltak. Köztük a legkiválóbb *Farkas Jónás* volt. Egyéb munkatársairól ((önéletrása» értesít. Ezek a következők voltak: *Jozephy Pál*, aki a neveléstant és természetrajzot tanította, *Bredeczky Sámuel*, a későbbi galíciai szuperintendens és jónévű író, *Skolkai András*, később a mezőberényi gimnázium igazgatója, *Bretschneider Gáspár*, aki az intézetben a népszerű állatgyógyászatot tanította, és *Brodóczy Sámuel*, aki titkári minőségben az intézet körül sok érdemet szerzett.

Munkatársai közé kell számítani két kitűnő hitvesét és legidősebb leányát is, aki azonban időnap előtt elhalt. A két feleség, Markovitz Terézia, majd Lissowiny Karolina a legszebb női erényekkel tündöklő asszonyok voltak, akik mindenben hűségesen támogatták urokat és ha kellett, a tanításban is helyettesítették. Így Markovitz Terézia különösen a faültetésben, méh- és selyemtenyésztésben szerzett kitűnő jártasságot. Lissowiny Karolina pedig ugyancsak az intézet ifjúságának mindennemű kerti, mezőgazdasági és műipari munkásságában mint vezető, felügyelő, tanító egyaránt megállotta a helyét, úgy, hogy Tessedik intézetének első korszaka Markovitz Terézia, második korszaka pedig Lissowiny Karolina nevével válhatatlanul összeforrott,

A nagyszabású alkotás igazi középpontja, lelke azonban maga Tessedik volt. Igazgatása, anyagi és szellemi gondjai az ő vállait nyomták. Mindenütt ott kellett lennie, mindenhez

kellett értenie, hogy a nagy gépezetnek egyetlen kereke sem állhasson meg.

És Tessedik ott is volt mindenütt. Ha kellett, tanított az elemi osztályokban fényes sikerrel, de az intézet kibővülésével mégis inkább az érettebbeket oktatta és oly ügyes gyakorlati előadásokkal lépett eléjük, hogy ezeket pl. I. W. Bonrscheid Bécsbe kérte és nagyon megdicsérte Tessedik módszerét. A Szarvason 1787 május 2. és 3-án tartott pest- és békésmegyei esperességi közgyűlés jegyzőkönyvében nagyon kiemelte az intézeti ifjúság haladását és e szavakkal adózott Tessedik érdemeinek: «Mindez kiválólag a *jelenkori neveléstudományban legjáratosabb és az iskolának élő tisztelendő Tessedik Sámuelnek érdeme*, kinek fáradhatatlan munkássága folytán a növendékek oly nagy előhaladást tettek, hogy mindenkit bámulatra ragadnak . . .»

Íme Tessediknek a pedagógusnak a méltatása! Itt említjük meg, hogy Tessediknek speciálisan az elméleti neveléstan körébe eső dolgozatai úgy látszik, mind elkallódtak, de irányára világot vet, hogy Comeniusnak, a XVII. század legnagyobb pedagógusának Sárospatakon tartott híres beköszöntőjét (De cultura ingeniorum ect, = a szellem műveléséről) a protestáns zsinat tartama alatt (1791) kinyomatta.

Visszatérve Tessedik gazdasági és ipari iskolájára még azt is ki kell jelentenünk, hogy annak érdeme nemcsak pedagógiai, hanem szociális is volt. Az iskola nemcsak mintaiskola volt, hanem kísérletező állomás a mezőgazdaság javítására és ipari műhely, mely kenyeret is adott sokaknak.

A Tessedik-féle intézet gazdasági és ipari üzemének eredményeit a következő érdekes adatokkal igyekszünk megvilágítani.

Ő maga 67 éven keresztül *legkevesebb* 15,000 vadoncot és oltványt nevelt magból. 50 esztendei különféle próbálgatás után meggyőződött a lóherének és a vetett fűnek rendkívüli hasznosságáról és ezen 2 takarmánynemről írott munkáját 1000 magyar és 1000 német példányban megismertette a kö-

* Tervezett egy nagyobb tankönyvet a gyakorlati gazdasági iskolák számára, mely könyv az iskolából kilépő ifjúnak házi könyvéül szolgálhasson. (Lásd: Meine Idee eines Schulbuchs für grössere prakt. ökonomische Landschulen. Novi Annales 1797, II 135-111 lapokon.) De ez sohasem jelent meg.

zönséggel is. Midőn 1794 és 1795-ben a szokatlan szárazság folytán sem nyári sem téli munkája nem volt a szarvasi népnek, amennyiben még kender sem termett, Tessedik Beszterczéről behozott egy Meyer nevű mestert, aki a szegény leányokat gyapjúfonásra tanította, úgy, hogy rövid idő alatt Szarvasnak 70-nél több fonója lett, *A leányoktól megtanulták az anyák iá*, úgy hogy a finomabb fonás mesterségével csakhamar 200 személy foglalkozott. Egy esztendő alatt 43 mázsa és 94 font különféle *gyapjút* dolgoztak fel egy szövőszéken 6728 rőfnyi szövetté s ezen munka mellett 468 gyermek és felnőtt ember kapott kenyeret és pénzt. A szövetek feldolgozásával pedig 28 személy foglalkozott. A baj csak az volt, hogy mihelyt a szükség elmúlt, azonnal elfeledték a keresetet, az ipart és a fabrikát. (Önéletírás: 92.) A *selyemhernyók* után 10 év alatt nyert 10 mázsa «motollált és hulladékselyembáb Budán, Pesten, Nagyváradon, Csabán és Szarvason a legszebb ruhák készültek. A *pamuttermő* fűz szöszéből kísérletkép 2 ágytakaró, 1 kalap és 1 vastag nemez készült, Két gyakornok egy közönséges üstben, mely eredetileg gulyás-hús főzésére volt szánva, néhány óra alatt a sziksóból *ázódát* főzött. Egy pesti szakértő pedig mind a három beküldött szódafajtát alkalmas árucikknek nyilvánította. Említik azt is, hogy Gertinger gyógyszerész Tessedikkal együtt állítólag kísérletet tett a répacukor gyártásával.

Az iskolásgyermek 4 hét alatt 3 mázsa tépetet készítettek a szegények számára; 2 kerekű rokkán megtanulták, hogyan kell lenből vagy kenderből egyszerre 2 fonalat fonni, végre pedig gyakorolták magokat a magyar kecske- és juhgyapjú feldolgozásában.

A munkás-növendékek jutalmat is nyertek, így pl. 1794-ben 13 tanuló leányt felruháztak abból, amit ők fonással kerestek. Es a szomszédos helységek (Tárca, Mezőberény, Szent András) lakosai tömegesen találtak az intézetnél munkát és kenyeret. Természetes, hogy meg is voltak az intézetben a 38-féle ipari munkához szükséges szerszámok és gépek, mint pl, egy 60 orsót forgató fonó; fésülő kamarák, gyapjúmosógépek, kézi mángorló, takácskemence, a szövetek festésére és kikészítésére alkalmas gépek stb.

A *kereskedés* érdekében a Tiszán és a Körösön faszállításokat eszközölt, szintén megfelelő eredménnyel.

Még Tessedik második feleségéről Lissowiny Karolináról külön felemlítést érdemel, hogy szeretettel gyakorolta a kertészetet, úgy, hogy napjában 100-300 csemetét is bírt oltani a tanuló gyermekek segítségével. Egy év alatt 80-120 forint ára különféle salátafajokat nevelt és adott el; a burgonyát 1816-17-ben kenyérsütésre és pálinkafőzésre használta. A sárgarépából cukrot és szirupot készített. Nagy örömmel tanította a leányokat a varrásban és ruhaszabásban is. Végül pedig kitűnően ismerte a növények gyógyítóerejét és ezzel sokat segített a beteg népen, mely mindig több és több bizalommal fordult hozzá.

De nem folytathatjuk az adatok felsorolását, bár könnyűszerrel bővíthetnők Tessediknek azon röpiratából, melyet intézetének keletkezéséről és megszűnéséről írt, mert ennyi is legalább megközelítő fogalmat ad arról a páratlan munkásságról, mely Tessedik vezetése és példaadása mellett családi körében, intézetében, gazdasági kertjében, műhelyeiben folyt és mely áldást árasztott nemcsak a szorosán vett tanulókra, hanem az idősebb lakosságra, sőt az egész környékre. Nem csoda, ha a már említett Becker góthai tanácsos úgy nyilatkozott, hogy Tessedik az ország közgazdaságának és a paraszt jólétének tevékeny előmozdítója, aki iskolája állal keresztül vitte azt, amiről mi németek írunk.

Hálátlanság, több: vétek volt az akkor élt nemzedéktől ilyen embert munkája fele útján alaptalan aggodalmakkal megállítani és további haladását lehetetlenné lenni.

V. Befejezés. Tessedik munkásságának összefoglaló méltatása.

Tessedik nem volt sem államférfi, sem hadvezér, még nagy tudós sem, de azért mégis belenyúlt korának a viszonyaiba, hatással volt környezetére és ezért a történelemé ő is.

A csendes munkálkodó kultúrhősök közé tartozik, kiknek hatása nem kézzelfogható, mert vetésük rendesen csak haláluk után érik meg és mire a mag kikel, már el is felejtették azt, aki elvetette.

Ő megálmodta a nemzet szebb jövőjét, de ő maga már nem juthatott be az ígért földre, sőt élte végén úgy látszott, hogy távolabb van tőle, mint akkor, amikor fiatalos hévvel

annyi tövist rejtegető életpályájának nekiindult. És ő mégis megadással viselte sorsát és bízva-bízott benne, hogy egy későbbi kor igazságot fog neki szolgáltatni.

Ez a késői kor eljött és Tessedik mégsem nyerte el teljesen a jussát, mert megfelejtkeztek róla. Kevesen, még a szakemberek között is kevesen tudnak róla. Pedig ép ezt a sorsot nem érdemelte meg az az ember tőlünk, akinek egész élete folytonos tevékenység volt a közjó érdekében, azon eszmékért, melyekért ma is annyi tinta folyik.

Találékony esze, páratlan energiája, hangyaszorgalma, ritka gazdasági szakértelme ma is jelentékeny helyet biztosítana neki társadalmi életünk vezetői sorában, de mennyit nő a szemünkben az ő igénytelen személyisége, ha beleállítjuk a saját korába, mely oly végtelen szegény volt az ilyen férfiakban!

Becsületes, igaz, önzetlen ember volt, aki rengeteg áldozatot hozott a közjó oltárára, aki egész vagyont áldozott arra a nagy céljára, hogy elmaradott népét a helyesebb gazdálkodás és ezzel az anyagi, szellemi és erkölcsi boldogulás útjára terelje.

Egyes elvakult kortársai gazdasági és ipari kísérletezései miatt selyemgyártónak, vakondoknak és sok egyébnek csúfolták, mások ismét mindig a hasznot, az anyagi jólétet, a fölvilágosítást célzó törekvéseitől a nép erkölceit, az idealizmust féltették.

Mínta Tessedik az anyagiasság, a pénzszeretet apostola lett volna, ő aki, ha nem eszményi irányú ember, bizony óriási vagyont gyűjthetett volna, így pedig szakadatlan munkásságával és nagy takarékosága ellenére mégsem lett az, amit «nábob»-nak neveznek, mert roppant sokat áldozott embertársai javára.

De, hogy is ne lett volna eszményi irányú az az ember, aki a legtöbb idealizmust igénylő hivatást, a papi hivatást oly teljes odaadással betöltötte, aki híveinek, a falusi földművelő népnek segítette az Istent megkeresni mindenütt: a természetben, az életben; aki annyiszor prédikált nekik a gyermekek neveléséről, az iskola hivatásáról, az elszegényedés okairól, a babonáság következményeiről; aki oly sokszor megfedte őket kedvenc, de sok galádsággal, sőt erkölcstelenséggel járó szokásaiért!

Nem, Tessedik nem volt anyagi gondolkozású. Ő az anyagi javakat nem célnak, hanem a szellemi, erkölcsi kincsek megszerzésére szolgáló eszközöknek tartotta. Ő nagyon jól tudta, hogy az anyagi nyomor legtermékenyebb talaja a büntetteknek, azért küzdött ellene minden erővel. Működése azért irányult elsősorban az anyagi ügyek rendezésére, mert meg volt győződve róla, hogy az anyagi jólét egyik előfeltétele a szellemi és erkölcsi emelkedésnek.

Nem, ha Tessediket anyagiassággal vádoljuk, akkor Széchenyit is azzal kellene vádolnunk, mert ő is Magyarország népének közgazdasági fejlesztését mindennek elébe helyezte.

Kimondhatjuk tehát, hogy Tessedik szándékainak tisztaságához, jellemének nemességéhez nem férhet vád, habár «mellett kis emberi gyöngéi voltak természetesen neki is.

Hazafisága miatt sincs okunk gáncoskodni, ha ismerjük a kort, amelyben élt. El kell ismernünk, hogy a maga módja szerint hű hazafi volt, ha lelkületét nem is hatotta át az a fajszeretet, a nemzeti érzés és a nemzeti nyelvnek az a szeretete, melyet ma a hazafiasság fogalmától elválaszthatatlannak tartunk. Ő még azt hitte, mint nagy kortársa Berzeviczy Gergely, hogy a hazának közös szeretetében és az uralkodó iránti ragaszkodásban mint testvérek egyesülhetnek az ország összes nemzetiségei és nincs szükség a magyar nyelv kiváltságos helyzetére. Oly tévedés, mely ennek az egész kornak a tévedése és ezt csak a következő, a magyar reformkorszak (1825-1848) dönti meg, melyet azonban hősünk már meg nem ért.

Így tehát már Tessedik személyisége is megérdemli tiszteletünket, hát még közhasznú, sokoldalú működése. Társadalmi működése három téren nyilvánul: Tessedik ugyanis pedagógus, nemzetgazda és író volt. E hármas működés azonban át meg áthatja egymást, sőt a legszorosabban összefügg.

Főcélja volt a népet, különösen az Alföld földműves népét fokozott szorgalom és hatványozott tevékenység által megjavítani és fölemelni. Úgy látta, hogy a dologtalanság, a haladni nem akarás a különben fényes tehetségű és tejjel-mézzel folyó Kánaánban élő magyar nép kezdetleges gazdasági állapotainak a kútforrása.

Ezen pedig szóval és tettel, írással és példás munkával lehet segíteni, amit legjobban egy megfelelően berendezett tanintézetrel lehet megvalósítani.

Alapelvei, törekvései sokban megegyeznek egy Pestalozzi, Fellenberg, Mayer vagy egy Rochow, Campe, Salzmann törekvéseivel de dicsőségére válik, hogy Pestalozzit és ennek tanítványát Fellenberget, aki Pestalozzival egyetértve akarta a szegény munkások számára szervezett iskoláját fejleszteni, megelőzte, a többieket pedig (gondoljunk csak Mayer és Salzmann ítéleteire!) egyben-másban felülmulta. A különbség közte és amazok között csak az volt, hogy ők vagy kedvezőbb viszonyok között működhetek, dúsabb segélyforrás állott rendelkezésükre (pl. Rochow) vagy pedig kevésbé nagyszabású tervet tűztek maguk elé (pl. Salzmann.).

Tessék tehát ezekkel a nagy emberbarátokkal, népnevelőkkel tartozik egy sorba és láttuk ismételtén, hogy nekünk magyaroknak büszkeségünkre szolgálhat, hogy e díszes társaságba állíthatjuk.

Közgazdasági tekintetben elsősorban a mezőgazdaság javítása fektet szívére. Igen sokat tanult és még többet kísérletezett (itt-ott persze sikertelenül is), hogy honfitársainak példát mutasson az okszerű gazdálkodásra. Sokoldalúsága e téren ma is bámulatunkat vívja ki. Az egyoldalú szentermelés ellenében a gyümölcsfatermesztés, rétmívelés, selyemhernyótenyésztés, lóheretermesztésben új jövedelmi forrásokat mutatott a falusi gazdáknak. Hasonlóképp serkentette őket ipari foglalkozásra és megtanította őket arra, hogyan lehet mindennek hasznát venni, még a teljesen terméketlennek tartott szikes földnek is, mellyel oly meglepő eredményeket ért el. Személyes példájából tanulhatták meg a kitartást, szorgalmat, takarékoságot, melyek oly nélkülözhetetlen erények a gazdaemberre nézve.

Az első 10-15) évben nagy lelkesedéssel is követik őt az emberek, azonban csakhamar kisült, hogy csak szalmaláng volt, mely idővel egyfelől közönynek, másfelől rosszakaratnak adott helyet. Csak egy kis csapat maradt meg körülötte, de hívei sem mertek mindig színt vallani, nehogy a nagy tömeggel összeütközésbe kerüljenek. Így a mintagazda és mintaiparos szinte magára maradt.

Írói tevékenysége gyakorlati működésével állott a legszorosabb kapcsolatban.

Amit tapasztalatai, kísérletei beigazoltak, azt rögtön hozzáférhetővé tette a szélesebb köröknek. Maga leginkább németül

írt, de gondoskodott róla, hogy főbb munkáit magyarra is lefordítsák és így minél többen okulhassanak belőlük.

Nem volt az, amit kiváló írónak neveznek; talán túlságosan józan, egyszerű, színtelen. Rendesen pontokba foglalva ismerteti a véleményét minden költői szóvirág és cikornya, minden szónoki lendület nélkül. De amit mond, az mindig okos, helyes dolog és az író nemes szándékairól, erős gyakorlati érzékéről tanúskodik.

Sajnos, az ő műveit sem forgatták úgy, ahogy megérdemelték volna, és működésével együtt azok is csakhamar feledésbe merültek.* Pedig Tessedik nem idegen nézeteket hallat, nem idegen eszméket és intézményeket akar átültetni, hanem mindig a hazai föld, a hazai lakosság szükségleteiből indul ki, azokhoz alkalmazza javaslatait. Az idegent elfogadja, ha jó, de módosítja a hazai viszonyokhoz képest, mindig számbavéve az emberek jellemtulajdonságait is.

Munkáiban nincsen meg az az erős politikai szellem, mely Berzeviczy munkáit jellemzi, inkább praktikus nemzetgazda szól belőlük, de ez nagyrészt azzal is összefügg, hogy elsősorban a kevésbé művelt körökre akart halni. Mert az kétségtelen, hogy minden gyakorlati érzéke mellett Tessedik egyúttal korának egyik legtanultabb és legműveltebb embere volt.

Elméleti tudását pedig szüntelenül autopszia útján szerzett tapasztalati anyaggal és szorgalmas olvasással igyekezett bővíteni.

Ezért, ha nincs is könyveiben mélyen szántó spekuláció, de mindig van bennök okos, becsületes, sok emberismeretből és tényleges tapasztalatból leszűrődött életbölcseiség.

A hozzáfogható gazdasági szakképzettséggel pedig nagyon kevesen bírtak e korban.

Így tehát a magyar gazdaságtani irodalomban is méltó helyet foglalnak el művei, különösen bőven tárgyalt főműve.

* Csak egyeseket említünk. A prot. *Magda Pál* tanár, aki 1833-ban ily című művet adott ki: *«A mezei gazdaság filozófiájának szabásai szerint okoskodó és munkálkodó gazda»* (Sárospatak), mindenféle új és régi (pl. római) tekintélyre hivatkozik, csak Tessediket egy szóval sem említi, holott ismernie kellett munkáit és intézetét is, hiszen 4770-ben született. De ilyenek voltunk *mindig*, hogy az idegent többre becsültük a hazainál!

Minden olyan egyéniség, mely nemcsak ír és beszél, de meg is teszi, meg is valósítja, amit mond, amit ajánl, erős nevelői behatást gyakorol a környezetére, mert minden tan-nál többet ér az élő példa. Ez teljességében áll Tessedikről is.

Egy lelkész, aki nemcsak prédikálja a tevékenységet, szorgalmat, a munka kötelességét, de maga is dolgozik fáradhatatlan kitartással.

Egy ember, aki mindig csak dolgozik és sohasem szórakozik; aki nemcsak a rábízott szellemi munkát végzi, hanem semmiféle testi munkát sem vet meg, sőt mindent kipróbál, hogy beszélhessen róla.

Egy ilyen munkásembernek a példája még ma is csak buzdító, felemelő lehet, nemcsak a leendő lelkészekre, hanem mindnyájunkra. Már ez az óriási munkaerő is kiemeli őt köznapiság köréből,

Egy ember, aki munkálkodik azon pillanattól kezdve, mikor magára eszmél, és dolgozik, míg csak a mecse ki nem alszik.

Ha igaz és ki kételkedhetnék benne, hogy valamely nép jövője a munkaerőtől függ, melyet ki tud fejteni, . akkor az olyan emberek, amilyen Tessedik volt, értékes példányképek mind e mai napig, mert a kifejthető munkaerő legnagyobb mértékét testesítik meg.

Mert a magyar nép minden téren megállja a helyét és munkabírásként tekintetében is vetekedik bármely néppel, csak az a baja, hogy nem szereti a folytonos, kitartó munkát.

Pedig a munkaerőnek ez irányban kell kifejlődnie, hogy a magyarság az ipar és kereskedelem terén is úgy boldoguljon, mint az őstermelésben, sőt ez utóbbit is még a virágzás magasabb fokára kell emelnie.

Tessedik a maga életével megmutatta, hogy lehetséges ez a folytonos munka és iskolájában mintegy 25 éven keresztül igyekezett erre nevelni a fiatal nemzedéket is.

Ez az ő törekvése csodálatosan összehangzik a mi napjaink legmodernebb törekvéseivel, melyek az elmélet helyett a gyakorlatot, a fej munka helyett a kézimunkát, a tanító iskola helyett a munkaiskolát sürgetik, egyszóval a gyakorlati élet mezejét munkálkodni tudó emberek formálását követelik.*

* Itt hívom fel a figyelmet *Sassi Nagy Lajos: A XX. század igazi*

Nos, a Tessedik iskolája mindezt megvalósította. Talán túlságosan is hangoztatta, akárcsak mai nap azt az elvet; «nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk». Arra törekedett, hogy a tanuló szeresse és becsülje meg a munkát és a munkával szerzett függetlenséget. Nagy súlyt helyezett a gyakorlatias észjárás kifejlesztésére, a társadalmi tudományok és egészségtan tanítására különösen pedig a testi munkára, még pedig úgy az elemi, mint a felsőfokon, nemkülönben a tanítóképzésnél, mert ez is benne volt programjában.

Nyilvánvaló, hogy az a modern gyakorlati irányú reformtörekvés, mely a szellem képzése mellé a kéz képzését helyezi és az úgynevezett kézügyesítő oktatást akarja belevinni a közoktatás minden ágába, Tessedikben tisztelheti egyik előfutárát.

Bizony úgy van, hogy akár mint mintagazdát, akár mint gazdaságtani író, akár mint pedagógust tekintjük, Tessedik nagy történeti jelentősége kétségbevonhatatlan. És hozzátehetjük, hogy ő mégsem egészen a múlté, mert számunkra is van mondanivalója. Az olyan gazdák, amilyen Tessedik volt, ma is elkelnének, az ő szorgalmából, élelmességéből, takarékoságából ma is okulhatunk. Amit gazdaságtani műveiben kíván» abból sok megvalósult, de azért az előző fejezet arról győzött meg, hogy még most sem vagyunk ott, ahol lehetnénk, ha hamarabb a Tessedik nyomdokaiba lépünk.

Végül, legjobban fájlalhatni tanintézetének a pusztulását.

Ez a legnagyobb alkotása is megszűnt és csak utóhatásaiban él: a keszthelyi Georgikonban és nagyszentmiklósi földműves-iskolában. Így látszólag minden elenyészett, amit ő alkotott. És mégsem így van. Kezének a nyomait, mintha ma is látnók. Aki ma végig tekint Szarvas nyílegyenes utcáin, aki végigsétál gyönyörű parkján, aki szemléli virágzó iskoláit, mintagazdálkodását, termékeny zöld rónáit, úgy érzi, hogy Tessedik szelleme még ma is él itten, hogy a késő utódok szinte öntudatlanul jóvá tették azt, amit egyes kortársai e nagy ember ellen vétettek. És Szarvas egyik utcája is méltón az ő nevét viseli, hiszen más látható emléke úgy sincs, legfeljebb az ő síremléke a szarvasi temetőben. Ott emelkedik az

népnevelői c. szép könyvére, mely szintén a gyakorlatias irányú nevelés mellett kardoskodik.

egyszerű emlék a sírhant fölött, mely Tessediknek és az ő második feleségének, a hamvait rejti magában e felírással:

«A legjobb szülőnek
 TESSEDIK SÁMUELNEK
 a szarvasi egyház 53 éven át volt lelkészének
 a saját érdemei súlyánál fogva és Ausztria
 3 »császárijának kegyéből híresnek,
aki nem annyira magának vagy övéinek,
mint inkább népe javának sokáig és egészen élt
 és rövid időn belül követte hitvesét
 emelték a kegyelet ezen emlékét gyászoló fiai és leányai
 1820 december 27-én.»

Tehát csak a gyermekei! A lakosság, a hívei, a környék, mintha elfelejtette volna nagy jótevőjét! – És azóta is oly kevesen és oly ritkán emlékeznek meg róla. 1845 jún. 7.-én az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közgyűlésén Ploetz (Érkövy) tartott róla emlékbeszédet, azóta csak hitsorosai újítják fel olykor-olykor a nevét és emlékezetét

Pedig Tessedik munkássága túlterjedt felekezete határán, és az ő szelleme végre is megérdemelné, hogy hálával adózzék neki az egész nemzet is, vagy legalább azok a társaságok és egyesületek, amelyek az ő munkájához legközelebb állanak.

1902 jún. 8-án avatták fel Keszthelyen *Festetich* György gróf szobrát; 1908 július 26-án leplezték le Kakaslomniczon a Berzeviczyek ősi kastélyának falán a Magy. Tud. Akadémia által ott elhelyezett emléktáblát, mely *Berzeviczy Gergely* emlékezetének szolgáltató igazságot.

Lehetetlen, hogy e nagy kortársak a magyar társadalomnak eszébe ne juttassák a szarvasi nemes úttörőt és azt a kötelességet, mellyel ő irányában is tartozik, és ne buzdítsák annak a mulasztásnak jóvátételére, mely mulasztást kortársai és közvetlen utódai vele szemben elkövettek.

Ha ez a szerény művecske hozzájárulna ahhoz, hogy a maga mezején ritka tehetségű Tessedik Sámuel emlékezetét szélesebb körökbe vigye és a figyelmet felhívja a magyar mezőgazdaság, háziipar és kézművesség e derék apostolára, e sorok írója bőségesen megjutalmazottnak érzi majd magát.

Addig pedig, amíg a magyar nemzet vagy legalább a magyar gazda- és iparos-társadalom elhelyezi babérkoszorúját Tessedik elfelejtett sírjára (talán halálának 100. évfordulója

alkalmából), e szavakkal búcsúzzhatunk tőle: «Tessedik Sámuel, te nemes, te hűséges munkás! Annyi áldás szálljon poraidra, mint amennyi jót és nemeset tettél egész életedben!» Nem éltél hiába; amit oly forrón óhajtottál, lassan a megvalósulás felé közeledik ...

Jegyzet. Mivel e munka első ízben kísérti meg Tessedik érdemeit tüzetesebben méltatni, néhány szóval számot kell adnom az életrajz megírásánál használt forrásaimról. A már említetteken kívül főleg ezek voltak rendelkezésemre: 1. *Theschedik S. önéletírása.* Ered. német kéziratból fordította és kiadta Zsilinszky Mihály. Pest. 1873. Több helyütt szó szerint felhasználhattam. 2. *An daá Ungarische besonders prot. Publikum,* detaillirte Erklärung der Ursachen des Entstehens und des Einschlafens des ersten Praktisch-ökonomischen Industrial-Institutus in Szarvas. Von seinem Stifter S. Theschedik. 1798. 3. *Denkmal der Carolina von Tessedik,* gebor, von Lissowiny; gewidmet den Lebenden. Pesth. 1820. 4. *Freymüthige Bemerkungen* eines Ungars über sein Vaterland. Teutschland. 1799. 5. *Benka Gyula: A szarvasi főgimnázium története.* Gyoma. 1895. 6. Novi eccl.-sehol. *Annaleá evangelicorum* . . . Schemniczii 1793 és 1795. 7. *Galgóczy M.: Az országos magyar gazdasági egyesület emlékkönyve.* Budapest. 1879. I. füzet. 51–59. (Érkövy beszéde.) Később került kezembe *Ruisz Gyula* értekezése: T. S. adomái. M. Gazdaságtörténelmi Szemle, 1895.) – Végül hálás köszönetet mondok *id. Neumann Jenő* szarvasi főgimn. tanár úrnak, aki többrendbeli megkeresésemre mindig a legnagyobb készséggel megfelelt.

Tartalom.

	<i>Lap</i>
J. Bevezetés.....	3
II. Tessedik Sámuel életének főbb mozzanatai.....	10
III. Tessedik elméleti nézetei.....	20
IV. Tessedik Sámuel alkotásai.....	33
V. Befejezés. Tessedik munkásságának összefoglaló méltatása.....	43